Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң,
Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш
Министрлер Чөвүлелиниң
органы

1990 чыл
апрель
11
среда
№ 84 (14284)
1925 чылда
үндезилеттинген
Өртээ 3 көп.

Көдээден медээлер

Мурнакчыларга деңнежиңер

«Чодураа» совхозтуң малчыннары бирги кварталдың түңнелин үндүрүп, часкы чымыштыг ажыл-херектер, келир чайның канчаар эрттиреринин дугайын хуралынга дугуржуп чугаалашканнар. № 2 хойжу бригада (бригадири Дөвүт Бугалдай) эң эки ажылдаан. Кайы-даа бригададан мурнакчыларга акша шаңналдарын тывыскан.

Саанчылар, чолаачылар база хажыызынга артпааннар. Мурнакчыларның аразында оларның аттары база кирген.

Социалистиг чарыштың түңнээр, материалдыг, моральдыг деткимче көргүзер ажыл мында эки тургустунган. Чурттуң хоорайларынче, Моол Арат Республиказже турисчи путёвкаларны оларга тывыскан, шаңнап мактап турары эки.

Москвалааш келгеннер

Ол-ла совхозтуң бөлүк ажылчыннары — шупту 10 кижи ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинче баар путёвкаларны боттары садып алгаш, чораш келгеннер.

Чуртувустуң чүрээ — ынак хоорай Москва-биле таныжып, уттундурбас солун чүүлдерни карак-биле көрүп, магадап сонуургааннар. Чолаачылар, ажылчыннар турисчи аппорукан өөрүшкүлүг ээп келгеннер.

Ногаажыларның белеткели

Ногаажы агроном Соян Ураннаның удуртулгазы-биле ногаажылар звенозу тургустунуп, эге базымнарны кылып эгелээн. Рассадаларны өстүрүп, баштайгы күш шенелдезин чорудa берген. Рассаданы өстүргеш, боттары ажыглаарындан аңгыда, чонга база садар. Дүжүттү өстүргеш база садар сорулгалыг. Аъш-чем айтырыын шиитпирлээринге ол-даа болза немере болуру чугаажок.

«Дамырак» ырлап тур

Чыргаланды ның көдээ Культура бажыңында «Дамырак» ыры-хөгжүм ансамбли тургустунгаш элээн апарган. Культура бажыңының директору Нүрзат Орлан — ооң удуртукчузу. Чодураажыларга оюн-концерт үзүктелбес. Ырак черлерден аалчылар-даа чедип келир. Эрткен неделяда безин «Мажалык» агиткультбригада, «Мөңгүлектиң сыры» аас чогаал бөлүү оюн көргүскеш барган.

«Дамыракта» Нүрзат Орлан, Шойдак Роман, совхозта ажылчын Сандак Родион олар чедиишкиниг ырлап турарлар. Бирги кварталдың түңнелин үндүрген малчыннар хуралынга база оюн көргүскен.

Бопуймаа ДИРЧИН.
Тес-Хем район.

Соңгукчуларның кичээнгейинге

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдазының талазы-биле Рабочай № 7 соңгулда округунда депутатка кандидаттар В. А. Абрамова, Ю. С. Путинцев, М. Г. Турбина, Л. А. Очур, В. Н. Ширипей олар-биле ужуражылгаышкын апрель 13-те, 17.00 шакта Кызылга, Медицинский переулокта № 7 бажыңда Ном садыының конторазынга болур.

ОКРУГ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ.

Аныяктарны мал ажылынга

БРИГАДАГА БОЛГАН ЧУГАА

«Кызыл-Даг» совхозтуң Кудук хойжу бригадазының малчыннарының ээлчеглиг кичээлинге чеде бердивис. Улан-Удэниң көдээ ажыл-агый институдунуң доозукчузу, бригадир комсомолчу кыс Салбак Шыдырааевна Салчак-биле ужуражып чугаалажырывыска мынча дидир:

— Совхозка кээримге, эртемим аайы-биле ажылдаар чер чок боорга, бригадир болурун чөпшээрешкеш, бо ажылды хүлээп апкан мындыг кижи мен. Оон бээр чыл ажып тур мен. Бригадирлээрге-даа, өөренип алган эртемим дөмей-ле ажыглаттынна бээр чүве-дир.

— Тускай дээди эртемниг, артында-ла мал эмчизи кижи бригадирлээрге магалыг чүве-дир — дээш, мурнакчы хойжу Каң-оол Салчакович Норбу бистиң чугаавыска киржи берди. Эгезинде чамдыктарывыс «мындыг бичии кыс кижиге удуртуп алгаш, чүү-ле болур болдувус» дижип, бүзүревейн-даа турганнар болдур ийин. «Азаның бичези кежээ» дээр боор, ада-иези база бо бригадага пенсияже үнгеш-даа кадарчылап турган улус чүве, малчын уктуг болгаш ындыг ыйнаан, Салбак бир-даа олут орбас ажылдаар кижи болган-дыр. Ажылды башкарып удуртурундан аңгыда, кодан бүрүзүнге үргүлчү чедип, малдың ажаалда, кадыкшылын хайгаарап көөр, бичии-ле чүве эскергенде боду шалыпкын хемчээн ап, малчынга арга-сүмезин берип, дузалаар, дорту-биле чугаалаарга, бригаданың ажылын эртем ёзузу-биле башкарып болур кижи бо дээш, ол чугаазын доосту.

— Сөөлгү чылдарда көдээ ажыл-агый талазы-биле ортуман болгаш дээди өөредилге черлерин доозуп турар аныяктарның саны көвүдеп турар, чамдыктары боттарының эртеминге хамаарышпас өске ажылдарже-даа киргилей берген боорлар-ла-дыр. Борта хамаарыштыр мындыг бодалым бар. Бригадир, малчын-даа ажылга тускай эртемниглерниң быжыглаар үе келген. Харын-даа амыдырал ынчаар негеп келген дизе, частырыг болбас. Чүгле оларның алыр шалыңын эртеминге дүүштүр өстүрүп, аныяк кижилерниң амыдырап-чурттаарынга, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар херек — деп, Бичей Байыр-оолович Иргит чугаалай-дыр.

— Ол шын. Өөредилге черлеринге оларны малчын, бригадир болур угланыышкынныг кылдыр белеткеп өөредир болза эки — деп хоочун малчын Сандыжып Комбуевич Хертек эжин деткивишаан, уламчылады. — Бодап көрүңер даан, бистиң бригаданың 13 коданында амгы үеде, сакманчыктерни санаваска, өг-бүле малчыннар 26 кижи ажылдап турар-дыр бис, оларның ортумак назыы бежен хар ажып турар, а бистерни солуур кижилерни өөредип белеткээрин баш удур бодап көрүп, планнавайн турарындан пенсияже үнгеш-даа малчыннар элээн каш чылдарда шыдавыже ажылдаар ужурга таваржып турар. Мен бодаарымга, «Аныяктарны мал ажылынче!» деп анаа хоозун кыйгырыг салып турбайн, көдээге оларның сонуургалын идепкейжидер таарымчалыг байдалды тургускаш, хүндүткелдин-биле чалаар болза эки-дир ийин.

Уурук-сууруктап келген малчыннар база биске каттыжып, чугааны дыңнай сал-ла утказын [illegible], боттарының бодалдарын кирип турдулар.

— Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Дүрген-оол дарга «Тээли» совхозту директорлап турган үезинде аныяктарны көдээ ажыл-агыйга ижиктирер дээр болза-ла, оларның чүгле ажылдап-чурттаарынга эвес, харын ойнап-хөглээринге таарымчалыг тудуг-суурну кылып алыры чугула деп сорулганы ажылчыннар ортузунга салып, ол талазы-биле хөй ажылдарны кылганын билир мен — деп, Кудуктуң хоочун хойжуларының бирээзи, амгы үеде пенсионер Салчак Тойбу-Хаа солун чугаазы-биле чыылганнарның кичээнгейин хаара туда берди. — Амгы «Бай-Тал», «Кызыл-Даг» совхозтар ынчан «Тээли» совхозтуң салбырлары турган. Кызыл-Дагның Тейлерге, Даштыы-Арыгга ийи-ийи аал чурттаар бажыңнарлыг, чунар-бажыңнарлыг, кызыл-булуңнарлыг малчыннар турлагларын; Көп-Сөөк кыдыынга, Кызыл-Даг-Дөрүнге, Бай-Талдың Мешпен-Хөл ужунга хову бригадаларының төптерин, Адыр-Мажалыктың Хая-Баарынга төпчүткен кыргылда пунктузун, Найырал салбырының Даг-Баарынга күш-дагаа азыраар черни, Дөң-Терекке хаван фермазының турлаан тудуп кылган. Чамдыктары сайгылгааи чыпыы-биле хандыртынган турган. Ам ол тудуг-суурларның турган черинде өрген безин чок. Дүрген-оол дарганың соонда «Тээли» совхозтуң удуртулгазынга кирген кижилер шак ындыг эки эгелээшкинни улам калбартып бурунгаарладыр хамаанчок, ажылдың кедизин бодавас, харысалга чок чоруу-биле кылып каан тудугларны кара туразы-биле бузуп, ыңай-бээр көжүрүп, төтчеслеп каапканы хомудалчыг. Оон эрткеш, ынчангы Найырал салбырынга, ол үеде хөй кижи кирижикчилиг район хуралдары, уран чүүл көрүлделери аңаа эртип турган улуг делгем Культура бажыңын эргижирээн, айыыл болур деп сылдаглап алгаш, бускаш, ооң хана ыяштарын Дөң-Терекче көжүрүп, инек кажаазы тудуп каапканындан мынчага дээр ол суурнуң чону огулуг культура одаанга чединмээн...

Анаа-даа болза, ажыл-ишчи байдалче шилчий берген бо чугаа элээн үргүлчүлээн. Ам канчаар, доктаал-шиитпир хүлээп алыр хурал эвес, малчыннарның ол дөстүг болгаш алыс чиге угланыышкынныг саналдары хилис барбазын дээш, ылаңгыя көдээ ажыл-агыйны удуртуп баштап турар эштерниң ук айтырыгларны шиитпирлээринге хамаарыштыр сеткил-хөөнүн оттурары-биле бо чүүлдү бижиир байдал тургустунуп келген чүве. Шынап-ла, чүгле «Кызыл-Даг» совхозтуң Кудук бригадазын безин көөрге, малчыннарның хөй кезии назы дөгүй берген кижилер болуп турар. Ук бригаданың хоочун малчыннары Тойбу-Хаа Салчак, Чүльдүм Салчак, Хертек Серээ, Бады-Назын Бичии-Уруг, Быштак Салчак, Анна Хертек болгаш өскелер-даа пенсияже үнгеш безин орнун солуптар кадрлар чогу-биле ажылын каап чадап, элээн каш чыл болдулар. Ам оларның соондагы салгал база-ла ынчаар «кырыыр» деп барганнары олдур. Черле ынчаш аныяктарны мал ажылынче хаара тудар дугайында айтырыгны чараш кыйгырыглар салыры-биле кызыгаарланмайн, малчыннарның саналдап турарын ёзугаар боттуг ажылдарны чорударын амыдыралга практикалаар үе келген. Аныяктарга таарымчалыг чурттаалга, дыштаныылга байдалдарын баштай тургузуп алгаш, оларны кандыг-даа ажылче чалаар болза, күзелдии-биле баар дээрзинге кым бүзүревес боор. Кызылга тудугжулап ажылдаар дээш чеде бээрге, кирер бижидилгең, тускай мергежилиң чок, чурттаар черни бодуң тып ал дээн чижектиг чылдагааннарга үстүрүп, херек кырында аныяк кижиниң ажылдаар күзел-чүткүлүн ынчаар дуй базып каар удуртукчуларны шыңгыы харысалгага онаап, а кижилерни ажылдаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузуп белеткээринге сундулут Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Дүрген-оол (ол бистиң аравыста чок) ышкаш удуртукчуларны деткиир болза, ниитизи-биле республикага ажыл чоктар-даа турбас, ылаңгыя мал ажылынга ажылдаарлар көвүдээри чугаажок.

Бодап-даа көөрге, аныяктарны мал ажылынга быжыглаары шиитпирлеттинмес айтырыг эвес хире. Маңаа чүгле ажыл-агыйларның удуртукчуларындан сорулганы чедип алыр дээш быжыг тура-хөөн, баш бурунгаар планнаашкын, бот-тускайлаң ажылдаар чорук негеттинип турар, хүнүн эвес, кедизин бодап удуртулганы чорударынга чаңчыгар үе келген.

Ынчангаш «Кызыл-Даг» совхозтуң Кудук хойжу бригадазының малчыннарының анаа эвес үндүрүп келгени амыдыралчы болгаш ажыл-ишчи санал-сүмелеринге хамаарыштыр, уштап-баштаар черлерниң харысалгалыг ажылдакчыларының бодалдарын, өске ажыл-агыйларның ол талазы-биле байдалын дыңнаары күзенчиг дээрзин, чүүлдүң түңнелинде, чугаага киришкеннерниң өмүнээзинден айытказа артык эвес боор.

Барба БАГАЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: Барыын-Хемчиктиң Кызыл-Мажалыкта амыдырал хандырылга бажыңында парикмахер Татьяна Кара-Сал он чыл чедир ажылдап турар. Херээжен улустуң бажының дүгүн таарып, дыдырартып, шеверлеп бээринге бедик мергежилди чедип алган.

Бо мастер планныг даалгазын база ажыр күүседип келген. Эрткен чылдарда Кызыл-Мажалык суур Совединиң депутады турган. Мурнакчының чуруун Хүндүлел самбыразынче-даа киирген. Чайгы үеде ооң кылыр ажылы улам көвүдээр. Чагыглар көвей. Баш дүгүн дыдырар, тыр, будуур ажылдарга шалыпчы мастер четтигип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ
фотозу.

Апрель 21—Коммунистиг субботник хүнү

БИР ДЕМ-БИЛЕ ҮНЕР

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» совхозунуң ажылишчилери В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 120 чыл оюнга алдар болдурган юбилейлиг Коммунистиг субботникче бир дем-биле үнер. Ажыл-ишчилер чаңчыл ёзугаар чылдың-на хөй-хөй ажылдарны кылып келген.

Бо чылын база-ла суурда хөй-ниити организациялары, чурттакчы чон хөй ажылдарны кылыр дээрзинге чигзиниг турбас. Ак-Хем деп черге өшкү бригадазының төвүнге кызыл-булуңну тудар. Чаңгыс-Терек хойжу бригадазының чазаглаар черинге ийи кажааны кылыр. Үш кажааның көржеңин коптарып, үндүрер. Чайын чайлаглаар черлерге ийи көвүрүгнү септээр.

Дустуг-Хем аксынга Шуй хемни кежир чаа көвүрүгнү кылыр. Ооң ыяжын белеткеп эгелээн. Тудугжулар ам-даа хөй ажылдарны кылыр.

Хову ажылының ишчилери 15 гектар черниң сигеп шөлүн суггарар, 20 гектар черниң дажын аштаар.

Пенсионерлер болгаш эге класс өөреникчилери база бичии уругларлыг нелер суур чаагайжыдылгазынга киржир, херимнерни септеп, чугайлаар. Кудумчуларның богун аштаар.

Ниитизи-биле субботникче 500 ажыг кижи, 18 автомашина, 12 трактор ажылдап үнер. Олар үш муң акшаның ажылын кылып бүдүрер. Оон 560 рубльди кадык камгалал фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

Бо хүннерде субботниктиң чамдык ажылдарын кылып эгелээн. Коллективтер тус-тус быжыглаан черлеринде белеткел ажылдарын чорудуп турар.

Сес кижиден тургустунган штабты тургускан. Ооң кежигүннерин коллективтерде быжыглаан. Кижи бүрүзү хамаарышкан коллективиниң ажыл-биле хандырар дээш белеткел ажылын кылып эгелей берген.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.
Шуй суур.

ПРЕЗИДЕНТ ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ХУРАЛЫ

Апрель 9-та ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң даргалаашкыны-биле Президент чөвүлелиниң хуралы болуп эрткен. Аңаа Литва ССР-де байдалды болгаш ол республикага хамаарыштыр боор турар болуушкуннарны чугаалашкан. ССРЭ-ниң Президентизиниң Кыйгырыынга ол республиканың Дээди Совединиң чоруткан харыызы боттуг эвес чүүлдерни көргүскен болгаш айтырыгны шиитпирлээринге тодаргай оруктарны ажыттпайн турары база ажыы-биле чугаалаарга, херекти шиитпирлээрин баш мунгаш байдалче киирип турары демдеглеттинген. Литваның амгы удуртулгазы бодунуң антиконституцчу хөделиишкиннери-биле эрге-хоойлуга удур улаа-дараа ап турар хемчеглери-биле нарын байдалдан уштунарының оруктарын дуглап, республикада байдалды чидиглендирип турар болгаш ол дээш долу харысалгага онаажыр.

Президент чөвүлелиниң кежигүннери ССРЭ-ниң улус депутаттарының үшкү Съездизиниң айтыышкынын удуртулга болдургаш, ССРЭ Конституциязын база Литвада чурттап турар хамаатыларның болгаш ниити чурттуң эрге-ажыктарын камгалаарынче угланган экономика, политика болгаш өске-даа хевириниң хемчеглерин моон соңгаар-даа алыры чугула деп түңнелди кылган.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында

Дээди Советтиң палаталарының апрель 9-та болган каттышкан хуралынга «ССРЭ-де күрүнениң аныяктар политиказының ниити эгелериниң дугайында» Хоойлу төлевилелиниң баштайгы номчулгазын чугаалажып көөрү эгелээн.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы **А. И. Лукьянов** хуралды ажыткаш, илеткел кылыры-биле ССРЭ-ниң улус депутады **В. И. Мироненкога** сөс берген.

Комсомол ТК-ның бирги секретары илеткелиниң эгезинге аныяктар ортузунда байдалдың нарын боор турарын демдеглээн. Кем-херек үүлгедир чоруктар, арагалаашкын болгаш наркомания база ажыл чок чорук эвээжевейн турар. Аныяктар кончуг идепкейлиг социал күш, бир эвес ооң-биле эки ажыл чорутпас база негелде-херектелдерин барымдаалап көрбес, ниитизи-биле чугаалаарга, ону кичээнгейден дашкаарладыптар болза, ол тургузукчу күш болурундан аңгыда үрегдекчи күш база болу берип болур. Амгы үеде хөлегеленчек экономиканың чуртукчулары, капиталистер болгаш политиктиг экстремистер аныяктарның багай талаларын ажыглаарынче улуг кичээнгейни салып, ажыглап-даа турар.

Аныяктар ортузунда сеткил-хөөн амгы үеде кончуг нарын боор турар. «Ниитилел меңээ бодумну көргүзер арганы бербейн турар, ынчангаш ниитилелге бүзүрелим чок» дээн черлелиг хөөннер чидигленип турар. ССРЭ-ге аныяктар дугайында Хоойлуга оларның эрге-хүлээлгелерин долузу-биле быжыглап, эрге-ажыктарын камгалааш, бистиң парламентивис аныяктарга боттарын көргүзер арганы хандырып бээр ужурлуг деп, илеткелчи демдеглээн. Аныяктар хөделиишкини чүгле бистиң чуртувуста бир дугаар мынчаар көстүп келбээн. Сайзыраңгай чурттарга ындыг шимчээшкиннерниң каш чыл бурунгаар эрткилээнин төөгү бадыткап турар.

Бүгү угланыышкыннар — күрүне, партия болгаш хөй-ниити организацияларының аайы-биле аныяктарга хамаарылганы үндезини-биле чаартып тургузарының чугула апарганын депутаттар **А. А. Лиханов**, **А. Н. Голяков** болгаш оон-даа өскелер саналдарынга демдеглээн. Аныяктар-биле күрүне аразында харылзааларны таарыштырып турар тускай ведомствону тургузар бе азы аныяктарның амгы организациязының структуразын болгаш эрге-хүлээлгелерин эде тургузар бе деп айтырыглар тургустунуп турган.

Хоойлу төлевилелин депутаттар баштайгы номчулгада чүүлдүг деп көрген.

Ажык-чарлыг чорук, хамаатыларның эргелери болгаш билдиришкин-хомудалдарының айтырыгларының талазы-биле парламент комитединиң даргазы **В. К. Фотеевтиң** саналын ёзугаар депутаттар ССРЭ-ниң Президентизиниң алдар-хүндүзүн болгаш ат-нүүрүн камгалаар дугайында хоойлу төлевилелин ажылдап кылырын чогуур комитеттерге болгаш комиссияларга даашкан.

Р. Н. Нишановтуң даргалаашкыны-биле эрткен кежээки хуралга депутаттар «ССРЭ-те тус чер бот-эргелелиниң болгаш тус чер ажыл-агыйының ниити эгелериниң дугайында» Хоойлунуң төлевилелин чугаалажып көөрүн уламчылаан.

Тус-тус чүүлдер аайы-биле сайгарып көрүүшкүн доозулган соонда төлевилелди күштүг кылдыр хүлээп алган.

(СЭТА).

РСФСР-НИҢ СЪЕЗДИЗИНГЕ БЕЛЕТКЕЛ

Россия Федерациязының улус депутаттарының бирги Съездизин белеткээр талазы-биле комиссия РСФСР-ниң Советтер бажыңында ажылдап турар. Комиссияның составы АССР-лерниң, крайларның, областарның болгаш өске-даа административтиг тургузугларының төлээлекчилеринден тургустунган.

Съездиниң ажылдаар чурумундан, аңаа кандыг айтырыгларны кандыг ээлчег-биле чугаалажып көөр кылдыр киирериниден эгелээш, тус-тус черлерден келген депутаттар бөлүүн залга кандыг чурумну (келген черлериниң аттарын алфавит чурумун) барымдаалап залга олуртурундан эгелээш өске-даа айтырыгларны комиссия чугаалажып турар.

(СЭТА).

ЭВИЛЕЛГЕ КҮШТҮГ БИС

Бистиң коллектививистиң кежигүннерин Литвада болуушкуннар кончуг дүвүредип турар. Угаан-сарыылдыг чорукче Литва ССР-ниң удуртукчуларын кыйгырган ССРЭ-ниң Президентизиниң Кыйгырыында ССРЭ-ниң чаңгыс эптиг чоруу дээш дүвүрелди билдивис. Литваның удуртукчулары, Литва ССР-ниң Дээди Соведи дүвүренчиг байдалды чавырылдырар, тыптып келген чөрүлдээлерни эп-чөп-биле шиитпирлээр талазы-биле базымны уткуштур кылбайн турары хомудалчыг-дыр. ССРЭ-ниң составындан үнер дээн чүткүүшкүннер чуртта нарын байдалга багай салдарлыг боор турар. — Мен бодум хуумда Эвилелдиң составындан үнер деп оралдажыышкыннарны чөп эвес, а республиканың эрге-чагыргазынче шургуп кирген кижилер кылып турар деп бодаар-дыр мен. Литвада болуушкуннар дугайында чүүлдерни солуннардан номчуурга, литваларның аразында безин ол чүүлдү деткивейн турар боор чорду.

Эрткен чылын Москвага билиглер бедидериниң курстарынга чордум. Ол курстарга барык шупту эвилелдешкен республикаларның төлээлери өөренип турдулар. Бистиң аравыска чуртта политиктиг, экономиктиг байдал дугайында чугаа, чамдыкта маргылдаалар тыптып кээп турду. Эвилелдиң төвү биле эвилелдешкен республикаларның харылзааларын сайзыраңгайжыдарының чугулазын чугаалажып тура, кым-даа Эвилелден үнер дугайында бодалды илеретпес чорду. Литваның удуртукчулары ССР Эвилелинден үнериниң дугайында чүткүлдү күткүп тура, улуг политиктиг частырыгны кылып турар-дыр. Бөгүн совет улустарның мурнунда кол сорулга — аразында найыралды улам ханыладыры. ССРЭ-ниң туружун быжыглаары. Ону чүгле эвилелдешкен республикалар аразында кады ажылдажылганы, харылзааларны чаартып, эвилелдешкен республика бүрүзүнүң туружун Эвилел иштинге быжыглап тура, чедип ап болур. ССР Эвилели күштүг эвилелдешкен республикалар-биле күштүг болур ужурлуг. Эвилелден үнүп чоруур деп турары Эвилелди божаннадып турары ол. Ынчангаш мен бодум хуумда, кады ажылдап турар эш-өөрүм, партия организациязының коммунистери Эвилеливисти сандарадыр дээнинге удур бис.

Геннадий ЧЕПРАСОВ.
Республиканың бүдүрүлге-техниктиг харылзаа эргелелиниң партия организациязының секретары.

Конституцияны, хоойлуларны удуртулга болдурар

БҮЗҮРЭЭР МЕН

Тожунуң Хамсыра экспедициязынга орук баштап, аът кадарып турумда, бир-ле хүн Кызылдан вертолёт ужуп келген. Аъш-чем кошаарым ол-дур деп бодааш, далаштыы-биле кизирди кээримге, хөй-ле аныяктар, колдуу-ла кыстар дүже халыжып келген.

— Дуңмалар кайыын келген ирги, каяа чедер ирги? — деп айтырарыңга сарыг баштыг кыс менден удур айтырган:

— Прибалтикадан, Вильнюстан келдивис. Литва ССР-ни билир силер бе? — дидир. — Студентилер бис. Практикалап келгенивис ол.

Каш хонганда олар мээң-биле эмин эртир найыралдажы бергеннер: аъдың мунар, бисти шаап турар кылдыр өөрет! дижип, шуут-ла амыратпас апарган. Уруглары оолдардан изиг хире болур чон боор, удатпаанда кыстарның тайга-таскылга безин меңээ алдырбайн, одагга мурнап халдып кээр апарган.

Бистиң найыралывыс сут өтпес болган. Чамдыкта чалгаарааш, аът бербес апаарымга Найтикайте лимбизин туткаш, аңаа кызып тургаш өөредип кааным «Декей-оону» бадырыптарга, сагыш кайын дөзер, эң чааш аъдымны ээртеп бээр мен...

Найтикайте черле эрес кыс: ийи ай ажып чорда чандыр-соора бол, тывалап чугаалап турар апарган. Биске тыва оолдар база ажылдап турган, оларның кайызы чүве ийик, ол кыска даараазында одуругларны айтып берген болду, чанар дей бергенде ону меңээ ырлап берген:

Кызыл хоорай вокзалындан
Кыстар өөрүң үдеп тура.
Ынакшылың ылап демдээ
Караан чажын төкпес сен, шаң.

Ынчаарда ССРЭ-ниң составынга Тываның эки тура-биле каттыжып киргениниң 40 чылының бүдүүзү чүве. Вильнюстан чагаа келди, автору Найтикайте. Чагааның сөөлгү одуругларында мынча дээн: «Сээң үргүлчү сагыыр айтырыыңга ам-на харыылап бээйн: чеже боор, чылдар эрте бээр, Иванны билир сен, ооң-биле өг-бүле туда бердим. Аалдап кээп көр, дөр бажынга хүндүлээр мен».

Найыралывыс улам быжыгар-дыр деп бодап орган мен. Амгы үеде Литва ССР-ни бодап орарга башка чүү кирбес деп бодаар силер. Литва ССР-ниң Дээди Совединге, литва улуска ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң, Совет чазактың кылган медеглел чагаалары мени мындыг бодалга чедиппиди: хамык ужур Литва ССР-ниң удуртулгазында, амгы байдал дээш литва улуста бичии-даа буруу чок.

Литва ССР-ниң удуртулгазының хүлээп ап турары хөй санныг хоойлу-шиитпирлери ССРЭ-ниң Үндезин Хоойлузунга канчап-даа чүүлдешпес. Совет Эвилелиниң составындан үкер-үнмезиниң дугайында айтырыгны чугаалажыышкыннарның совет улуска эптиг-ээлдек болурунуң аргазы-биле шиитпирлээри чайлаш чок. Экстремисчи хөөннерлиг, политиктиг айтырыг шиитпирлээринге ам-даа чедир быппаан бөлүк кижилерниң аайынга литва улус кирбес дээрзинге бүзүрээр мен.

Улустарның улуг эвилели — Совет Социалистиг Республикалар Эвилели литва улустуң муңгаштады берген айтырыынга дорт болгаш долу харыыны ам берип турарынга, моон соңгаар-даа бээринге бүзүрээр мен.

Алексей АИР.
Күш-ажылдың хоочуну.

XXVIII съезд: саналдар, бодалдар, шүгүмчүлелдер, сүмелер

АМ СЫВЫРНЫП КААПКАШ, АЖЫЛДААР ҮЕ КЕЛГЕН

Бистиң Тыва дээрге делегейге хамаарыштыр чугаалаарга, бичии аяк ышкаш оңгарда чыдар чер-дир. Ынчалза-даа ол онзагай оран. Чижээлээрге, дириг амытаннарны, үнүштерни ап көрээлиңер — янзы-бүрү. Ол дээрге таварылга эвес, ону кым-даа барымдаалавайн баар харыы чок. Мурнуу чүктүң тевелери, соңгу чүктүң ивилери бисте, изиг, куруг ховуларның база тундраның-даа үнүжү бисте. Шак мындыг онзагай агаар-бойдустуг черге чиңге дуктуг хойну, азыралга турар инекти азыраар-дыр, азы специализастаар деп шуугажып турганывысты бодаарга, аа богда, ат-даа чүве-дир ийин. Өшкүнү, тевени, чылгыны, ивини шуут-ла когун үзер частывыс. Ам кээп харын угаан кирип, деткерлип олур бис. Бо-ла эрткен чылдарда чеже чазыгны кылбадывыс, каража-ногаралга таварышпадывыс дээр. Албадап дужаар чоруктуң хоразы ол-дур ийин.

Мурнакчы арга-методтарны ажыглаары шын болбайн аан. Ынчалза-даа үстүнден айтыышкынны «согур» карак-биле, «дүлей» кулак-биле хүлээп алыр чорук бисти өөнделетпеди. Бүгү назыда чип өскен арбайывысты, чиңге-тарааывысты тараа дивейн турдувус, сугну тараа шөлүнче анаа хүүрек-биле, чалдап дескилеп тургаш, аксып бадырарын черлик ёзунуң суггарылгазы деп турдувус. Кончуун!

Кайы совхозка кандыг культураларны, чежени кажан тарыырын, ажаап алырын — Кызылдан, Москвадан командылаар турду. Совхозтарга баргаш, мону чүге мынчаар кылбас силер дээрге, «бис билбес бис, министерствонуң, обкомнуң айтыышкыны ындыг, өскээр кылыр эргевис чок» дээр. Дүй шаалтар, чылдагааннаар харыы кезээде белен, бодал-даа херек чок.

Шак ындыг айтыышкын бээрлер кымнар ирги дээш топтап көре бээрге, херек кырында мал өстүрер, тараа тарыыр хамаанчок, инек эмиинден чаңгыс грамм сүт саай тутпаан, чаңгыс борбак тараа чулуп көрбээн эштер болур. Мен ынчан ажылдап турган эштерни бактаар дивейн-дир мен, олар база-ла үстүнден айтыышкын дужаал ёзугаар, ону күүселип турганнар. Олар чүвениң алыс түңнелин бодавайн, үстүкү черлерниң айтыышкынын күүседир, чурумнуг кижи болурун кызып турганы билдингир.

Ооң түңнелинде чазыгларны удаа-дараа кылып турдувус ышкажыл. Кур черлерни ажыглаарывыс ол дээш, бүгү-ле оргу черлерни чара соккулап кааптывыс, силос суургаларны дээш, даш хоолайлар туттувус, культурлуг шөлдер кылыр дээш оларны кажаалап, миллион акша-хөреңги үндүрдүвүс.

Хойну мөөңнээр деп-ле, муң-муң хой чаңгыс черге турар улуг кажааларны туттувус. Чайын хойну тургузу чемгерер, семиртир чүве дээш чүлерни туткан ийик бис. Оон чүү болчук? Кыжын безин малга бээр чем тыппайн тургаш, ногаан чайын хойну Тывага кажаалап, ногаан сиген, тараа берип тел чүвениң утка чогун бодап көрээлиңерем че. Эъттиң, дуктуң бот-өртээ кайы хире? Бо бүгү чүүлдү бодаарынга улуг угаан, эртем-даа херек чок-ла-дыр.

А чер ажылының талазы-биле түңнел кандыг болурун ынчан-на билдингир турду. Ону бис улусчу контроль комитединиң хуралынга каш удаа чугаалажып, демисежип келген бис. Ону документилер-биле чеже-даа бадыткап болур. Харыы чаңгыс турган: «үстүкү черниң айтыышкыны, удурланыр, чорууп эргевис чок...»

Чылгыны мөөңнээрин ол дээш чаңгыс черге болуп алырывыска чүү болчук? Чамдык малчыннар чагыг мал кадарып турду. Ынчангаш амгы үеде бистиң көжер-чедер черивис чүгле машина-тракторлар-дыр. Тускай эртем-билиг чок-даа болза, бистиң чамдык малчыннарывыстың көргүзүү чүге бедиги? Ол чүгле черни чөп ажыглап турарында, малын бичииинде [illegible] салгазының бедиинде. Өскээр чугаалаарга, кезээ ажыл-агыйны эртемге, практикага үнелевилеп хөгжүтпейн турарывыста дээрим ол.

Малчын, тараачын ада-ием кошкар-хунаны, аскырны, буганы канчаар шилип ап чорааның, оларны үргүлчү солуп турганын утпаан мен. Адам ашак кетир кышта тараа урезинин безин [illegible] тап тургаш, үнген тараа аразындан шилип алырын утпаан мен.

Ийе, бисте чедишкиннер бар, симментальдыг уксаалыг инек бисте таарыжыр, иштики черлерге чиңге нарын дуктуг хой, дагларга ангор өшкүлер. Болар бистиң бойдузувуска таарыжыр-дыр. Кончуг эки.

Улуг улус эскерер, а аныяктар ону билбес: шаандагы чайлагларывыс кагдынды. Ол дугайын солуннарга чеже-даа бижиди. Кым оон практиктиг түңнел үндүрду? Шаанда кыштаглар ырак дагларга турду, ында чылыг, оът-сиген эки. Ам кыштаглар ховуларда келген. Шынаага соок, кедек черлер чылыг болгай. Орук чок, машина четпес-тир-ле дээр. Ынчап кээрде, чамдык совхозтарның малы кыжын-чайын-даа чаңгыс-ла девискээрге сынмарлажыр. Сиген, чарбаны малды чемгербес аргазы чок апаар.

Чер ажылының деңнели аажок чавыс. Кожа ийи совхозтуң көргүзүү чүге ангы-ангы боор турарыл, ону кым сонуургап, анализтаанил, кожаның эки дуржулгазын кым барып көргеш, ону шиңгээдип алганыл?

Бистиң республиканың бүгү чериниң 90 ажыг хуузу даглыг, аргалыг-дыр. Тарылга шөлү эвээш. Ону канчаар ажыглаарыл деп айтырыгны ам тургузар херек. Чугаатан ажыл-херекче шилчиир, ол-ла!

Черле ынчаш кандыг-даа хуралга, семинарга олурарга продукцияның бот-үнезиниң дугайында чүге чугаа чогул, кайда хөйүл, кайда эвээжил, чылдагааны чүл, ону авааштелир талазы-биле чүнү кылыр деп сайгарылга чок-тур. Солуннарда-даа, радио, телевидениеге-даа чугаа [illegible] албас, көзүлбес. Бистиң совхозтарывыс чылдың-на 90 млн. ажыг акшаны дузаламчы кылдыр ап турар, ону кажанга чедир бээрил, [illegible] дилении-ле турар бис бе? Ол чокка амыдыраарының аргазы бар, чүгле ажылды организастап шыдаар-тыр бис, ийи холувус [illegible] алган, аксывыс ажыдып алган, маанай манап олурар бо-ла.

Хурал-суглаага ынчаарга, бот-спулга-чарыгже торзан кирер, арендаже кирер-ле бис, азы белеткенип-ле тур бис дээр. А мурнуку тергиин-биле ажылдаар болзувусса, ол-ла бот-акшаланышкынга, кезээден огулуг чүве унмес ийин.

Иштики черлерге, тараа-сиген чогунга сүткүр уксаалыг инектерни, дүкүр чейлерни өстүрери шын болбайн аан. А улуг сорулга болза, тайгаларны, дагларны мал өстүреринге ажыглаар.

Ынчангаш чиик өртектиг продукция алырын көвүдедир херек. Ол дээрге кончуг улуг курлавыр, бисти сегередир бир арга. Одар солуштурары тергиин-не чугула аргавыс ол, оон башка чоокку одарлар чоорту элезин апаар. Дагларны, чайлагларны ажыглаар, орук кылыр. Кайда-ла орук барыл, аңаа амыдырал хайнып унер. Боду хөделир херек. Чоннуң күжүн ажыглаар. Барыын-Хемчиктиң совхозтары тайгаларже орук кылырда «Тывадагдугү» комбинатче көрнүп олурарлар-дыр.

Барыын-Хемчиктиң «Барлык», «Шекпээр», Тес-Хемниң «Кызыгаар» база Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтарының кыштагларын көрүңерем: колдуунда шупту ховуларда келген. Барыын-Хемчикте Аянгаты, Шыраа-Булактарның дагларынче машина-тракторлар анаа-ла маңнажып үне бээр ийин, а ол үирете ында кыштаглар чок, [illegible] кулу шынаага.

Амгыга чедир бистер хөй кежин муң-муң-биле октаар, чарын хээп каалтыр тур бис. [illegible] дүгүн кыргаан аттыг боор бис. Ам алгыдан тон тараар фабриканы тудуп тур бис, ону ажыглалга кирер, ынчан тыва хойнуң кежин алдын-биле деңней апаар. Бот-акшаланышкынын — биле амыдыраарынга тергиин [illegible] болур.

База бир чиик тайганың, дагларның оътунга өөренген хой биле сиглер, сарлыга өөренген хойнуң эъдиниң шынары аңгы. Чеп оъду [illegible] болгаш бойдустуң арыг кайгаразы-дыр. Сөөлгү үеде бо-ла садыг-магазиннерде хураган эъдин үргүлчү садып турар. [illegible], харын, семис, эъттиг чүве болза, бир өске херек. А магазиннерге ол эътти көөрге, эгилер, арызында чаргаш, каптан сөөгүн ышкаш. Чүге ынчаныр? Семиривээн ындыг эътти кирерге амтан безин чок, ол малды чүге семиртип, [illegible] албес чүвел? Сактырга, карангага-ла таварыжып [illegible] тургаш канчаар бис, [illegible] алыр бис?

Энир чылдың январьда «Тувинская правда» солунга зоотехник И. Турнуң «Совхозка ирт дуза чок» деп аттыг чүүлүн номчаан мен. Автор ол чүүлүнде Австралия биле Чаа Зеландияның үлегеринге даянып алгаш, бо чылын төрээн хураганнарны ол-ла чылын дужааганы ажыктыг дээн чоржук. Бирээде, ол чурттар кайда ийик, Тывавыс кайда ийик? Ийиде, хамык ужур кажан дужаарында эвес, а канчап 40 кг. чедирип алырында, семиртиринде, хөй орулга киирип алырында. Зоотехник И. Турнуң ол чүүлү чүгле чалгааларга, арын-чаарларга дуза, деткимче, агартылыг боор ыйнаан. Ылап-ла шак ол чүүлге-сүмеге даянгаш, чамдык совхозтар арган болгаш чаш хураганнарын күрүнеге дужааганы ол. Магазиннерде ындыг эътти көстүп келгени ол боор ийин. Шак ындыг хураганнар дужааган специалистерни, директорларны кым-даа аактавас, сагыш амыр ышкажыл.

Бир эвес эр хураганнарны 4-5 айда 40 кг. чедир азырапсыңза, кым ону бактаар боор, кончуг эки-дир, а бисте ындыг арга бар-дыр ийин.

Бистиң мал ажылында ажыглаттынмайн турар курлавырывысты аренда керээлиг улустар, бригадалар, өг-бүлелер кончуг эптиг ажыглап болур. Мен бо айтырыгларны мурнунда үргүлчү-ле көдүрүп келген мен. Ам пенсиялай бергеш, айтырыгны тургузуп турар, мурнунда чүнү, канчап, болар, көрүп турган силер деп бодай бербеңер. Ындыг янзылыг саналдарымны удуртукчу эштер арай тооп көрбес, шын-даа дивес, шын эвес деп-даа шүгүмчүлевес турдулар. Үстүкү черлерниң айтыышкыны-дыр, специализация-дыр деп-ле харыы дыңнаар боор чүве ийин.

Бир-ле катап хамык тайгаларда чайлагларны октапкан деп элээн дыңнангыр шүгүмчүлептеримге, мени ол чайын чайлаглаашкын организастаар комиссияның даргазынга томуйлап каан. Орта арай [illegible] шүгүмчүлеп турар болганымда, бодуң кылывыт дээниг. Ынчалган болгай. Ам канчаар, дааlга кончуг. Чайлаглаашкынны организастап, тайгаларже үнер оруктар кылдыртып, көвүректерни база тейиг тудуп турган бис. Ону чамдык удуртукчулар утпаан боор. Ынчаарда элээн хөй аалдарны тайгалатып, октаттынган хамык чайлагларны ажыглап-даа турар апарган чүве бо.

Ажылга сүме херек, сүмележип тургаш ажылдаарга ажык болгай. Ындыг бодал-биле мону бижидим. А чон номчукчулар бо дугайында чүү деп бодаар ирги?

Мөңгүн ШЫЫРАП.
Персоналдыг пенсионер.

Ажыглалга кирер тудугларда

ЧУНАР-БАЖЫҢГА ЭМНЭЭР

Кая, канчап, канчаар чунуп алырының дугайында айтырыг редакцияга кээп турар хөй чагааларның чамдыкзының кол темазы. Чунар-бажыңга чунуксаан кижилер хоорайда-даа, көдээде-даа хөй болгаш ындыг-ла боор оң. Оон ыңай, хоорайның-даа, көдээниң-даа чунар-бажыңнары доктаамал орта ажылдаар эвес. Бирде — суу, бирде бузу-даа чок боор. Чижээлээрге, чеди дугаар чунар-бажың дугайында та чеже бижээн чүве. Капитал септелге соонда безин таптыг ажылдаваан. Септелге доозулгандан бээр үш чыл нүүрү болу берди. 1990 чылга чедир хеп уштур кабиналарда тон азар аскыыштар кылдынмаан турду. Чүү деп чүү дээр боор, чунар-бажың дугайында хомудалдар кызылчыларның аксындан ыравастаан. Чайның изин душкужеге чедир, ол эттине бээр хевирлиг. Чүге дээрге ол үеге чедир Кызылда тудуп турар 100 олуттуг чунар-бажың ажыглалга кире бээр боор. А тудугжулар боттары апрель айның төнчүзүнде чунар-бажыңны ажыглалга кириптер бис деп, арай дадагаалап-даа болза, аазап турарлар. Эликтирер, эде кылыр ажылдарны сагаар болза, чайның изин душкужеге чунар-бажың ажыглалга кирер-ле боор. Ынчангаш изиг буска кактынары-биле [illegible] нерни белеткеп алыңар, кызылчылар, Кызылдың аалчылары.

«Кызыл үлетпүр тудуг» эгелелиниң инженери Т. И. Елизарова мени эдертип, чунар-бажыңның иштин бир кылдыр көргүстү. Бо чорааш [illegible] чунар-бажыңнарга көрбээним чүүлдерни аңаа көрдүм. Хеп уштур, чунар өрээлдериниң дугайында чугаалааш-даа канчаар. Чырык, арыг-силиг өрээлдер боору чугаажок. Оон аңгыда кижилер чүгле хирчамын чуп алыр эвес, а кадыкшылын сегидип ап болурунуң материалдыг баазазын чаа чунар-бажыңда тургузуп турар. Таптыг тайылбырлаар болза, чаа чунар-бажыңга келгеш, даразында ачы-дуза чедирилгезин ап болур бис. Чунар-бажыңче кирип чыда, иштики хевиң, хөйлеңиң хирлиг болза, хепти дүрген чуур цехке дужаапкаш, таваар чунуп алгаш, үнүп олура, аштап-арыглап каан иштики хевиңни, хөйлеңиңни кедип алыр сен. А бир эвес кадыың арай багай, бажың суг аарып турар болза, эмчиниң сүмези ёзугаар адаандан, үстүнден, кыдыындан долгандыр-дескиндир массажтай хап кээр кадыкшылга душтарынга-даа кирип ап болур. Ону хоомай деп бодазыңарза, база-ла эмчилерниң сүмезин ёзугаар эмнээшкин ванназынга кирип ап болур. Шак ындыг ванналарны эр, херээжен кижилер чунар талазында кылгылаан. А бир эвес кадыкшылың эки болза, чаа чунар-бажыңга анаа чунуп, харыугда 15 кижи эштир бассейнге эштип, душтарга чунуп, изиг буска кактынып, дыштаныр өрээлге сериттенип, кеттинип алгаш, парикмахерскаяга бажың дүгүн таартып, буфеттен соок суксундан садып ижип алгаш, таваар кылаштап чаныр кээр сен.

Чунар-бажыңны төлевилеп тура, бичии чаштарны база утпаан чордулар. Оларга таарыштыр кылган душтар, эштир бассейнчигештер база бар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, республиканың хоорайларында, суурларында бөлүүн чунар-бажыңнарынга чунуп өскен кижиге найысылалда тудуп турар чаа чунар-бажыңны көөрге, аңаа тоол-домак-биле дөмей. Ынчалза-даа тоол тоол-ла болгай. А херек кырында ол ындыг боор болур бе деп, кижи чигзине бээр. Чүге дээрге чунар-бажыңга чунуп алырының түренчиин көрүп шаг болган, чогуур арга-дуржулгалыг-ла болгай бис. Чаа чунар-бажыңны төлевилелде көргени ёзугаар ажыглаар дээш Кызыл хоорайның чуртталга-коммунал ажыл-агыйы каттыжыышкыны канчаар белеткенип турар ирги деп айтырыгны сонуургаан мен. Үстүнде адааным каттыжыышкының удуртукчузу М. И. Кольцов, хоорайның чунар-бажыңнар болгаш хеп чуур черлер комбинадының директору В. В. Грешилов олар мээн айтырыымга дорт харыы берип шыдавадылар. Чунар-бажыңның тудуу ам-даа доозулбаан, эдиктирер, эде кылыр ажылдар ам-даа хөй, ынчангаштың чунар-бажыңга ажылдаар ажылчыннарны четчелээри, оларны ажылдаарынга белеткээри арай-ла элек дээр хевирлиг бодалдыг улус чорду.

Чунар дээн кижилер хамаан эвес, саван биле ширбиилден тудускаш, киириптер ол-ла-дыр. Мага хандыр чунуп, бустанып турар-ла ыйнаан. Ол-ла талазы-биле оларның арга-дуржулгазы улуг. А бо чунар-бажыңга эмненир бис деп чедип кээр кижилерни канчаарыл? Дедир үндүр сывырар бе? Эмнээшкин ванналарынче, душтарже оларны анаа-ла салып кириптерге, дедир үнүп чадап кагза канчаар? Чүгле көдүрүп үндүрер апаар-дыр. Бо айтырыгны М. И. Кольцов-даа, В. В. Грешилов-даа март айның сөөлгү хүннеринге чедир тодаргайлап көрбээн, эмнелге черлери-биле-даа таптыг харылзашпаан улус болду. Ынчангаштың эштер, бөгүнден эгелээш, мону хаабыңарга кертип ап көрүңер. Чунар-бажың дээрге, чеже-даа чаа болза, чүгле чунар чер-дир. Ону ажыглалга кириптерге, аңаа эмненир бис деп кордаары эрте деп бодаар мен. Кедизинде барып эмнеп-даа турар апаар чадавас.

Чаа туттунуп турар чунар-бажыңның иштинче кирерге, ажыглалга ам-даа кирбээн-даа болза, чунуксанчыг-ла чорду.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

Часкы тарылгага белеткел

— Ажыл нормазын үргүлчү ажыр күүседир болгаш техниказынга камныг механизаторларывыстың бирээзи бо-дур — деп, «Хемчик» совхозтуң кол инженери К. Э. Хомушку биске бир механизаторну таныштырды. Ооң ады [illegible] Дугаа Өлчей-оолович Хомушку дээр. Бо дээрге төрээн совхозунда ам 30 чыл ажылдап келген тракторист. Эдилеп турары «Беларузун» көөрге чаа хевээр, 5 чыл ажылдаан дээр демдек черле көзүлбес.

Часкы сезонну тараажы сеткили дөспейн манаар. Ол дээрге кандыг кижи сен дээрзин бадыткап көргүзер шылгалда. Д. Хомушку бо чылдың часкы тарылгазынга хыналмчалыг белеткенген. Техниказын бүзүреддиг кылдыр септеп алган.

ЧУРУКТА: Д. Ө. Хомушку
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АРЕНДА КЕРЭЭЗИН ЧАРГАН

Улуг-Хем районда «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Арыскан салбырында хову-трактор бригадазының механизаторлары 1990 чылдың часкы сезонунга белен. Ниити бар 5 тракторну база кожуг машиналарын ажылдаарының быжырымчалыг кылдыр септеп доосkан.

Эрткен чылын 1660 гектар ангысты андарып белеткээн. Ам Кара-Дытта бригада төвүн белеткеп доозуп турар. Бо чылдың часкы тарылгазындан эгелээш, моон соңгаар аренда керээзи-биле ажылдаар. Аренданың баштайгы чылында олар 1660 гектарга янзы-бүрү культураларны, ооң иштинде 1000 гектар тарааны тарыыр. Бир гектардан 14 центнер дүжүттү база ногаан массаны 87,5 центнерни алырын керээде айыткан.

Ангыстар эрип, чылый бээри билек-ле, арендаторлар часкы хову ажылдарынче кириптер.

Очур-оол ТҮЛҮШ.
Арыскан суур.

БУРУНГААР БАЗЫМНЫҢ БЫРАЗЫ

Партияның XXVIII съездизиниң СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилели-биле таныжкаш, ында айыткан чоннуң социал айтырыгларының экижидериниң база экология дугайында көдүргенин чүүлдүгзүндүм. Бо хүннерге чедир чоннуң социал айтырыглары чидиг болуп артпышаан. Платформада ону кандыг аргалар-биле шиитпирлеп болурун айытканы эки-дир. Эң ылангыя чуртталга тудуун экижидериниң оруктарын тодараткан-дыр.

Бистиң «Искра» совхозтуң хөгжүлдезин көөрге, улуг чаартылгалар чок. Чоннуң амыдырал хандырылгазында колдуунда чаңгыс садыг, чаңгыс чунар-бажың бар болуп турар. Садыгтада-даа, чунар-бажыңга-даа бөчүр кончуг улуг.

Суур улуг. Ооң бир ужунга база бир садыг бажыңын тударын чон негеп турар. Черле ынчаш тудуглар талазы-биле айтырыг совхозта аажок аскап турар. Чылда 1-2 бажың туттунза эвээш ол. А бажың манаан пенсионер малчыннарның, башкыларның саны хөй. Бажың-Алаак школазында 13 башкы бажың чок. А күрүне чээлизин амдызында кончуг эвээштеп үндүрүп турар. 2-3 кижи чөпшээредип алырга-ла, оон биле болган боор. Башкыларның ажылдап-чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспааныңдан олар дыка хөй шаптараазыныг чүүлдерге таварыжып турарлар. Совхозтуң бичии садиги долу. Башкыларның эвээш санының уруглары ында, а арткаары уругларын тургузар чер тыппайн турар. Көдээ башкылар улустуң бажыңнарында чурттап турар, а бажыңнарының чамдык ээлери орандан үнүп бээрин негеп турарлар.

Суурнуң аъш-чем талазы-биле хандырылгазы кошкак. Барыын-Хемчиктиң эът комбинадының чиик өртектиг продукциязын суурга садарының талазы-биле партия райкомунуң секретары Н. Ф. Монгуштаа дилээн бис. Ол дилег олчаан-на харыы чок барган.

Партияның Платформазында өөредилгениң, чырыдыышкынның адырларын хөгжүдер, акша-төгерикти көвүдедир сорулганы салганы өөрүнчүг. Чаңгыс кижиге чүдүүр чоруктуң, үстүнден айтыышкын манаар, бот-башкарыр арга чок турганындан 6 харлыг уругларны бүгү регионнарга бир дээмей 1987 чылда 1 класска өөредип кирипкени кончуг аар байдалдарга чедиргип турар. Шуут-ла кандыг-даа бааза чок черге 6 харлыгларны өөредип эгелээн, оларга өөредилге номнары белеткеттинмээн.

Улус өөредилге министерствозунуң бодал чок бурунгаар айтыышкыны башкылаашкынны бергедедип, ажы-төлдү хилинчектээр боор-дур.

Бойдус камгалалының дугайында Платформада айтырыгны шын көдүрген. Эмин эрттир хайыра чок чоруувустан бойдузувус кем деп турар. Малга будук-бүрү белеткээр дээш ногаан ыяштарның будуун кыргый шаап, ыяштың чүгле өзек унун арттырып каар турган, чулуу оон-моон сыстып, ыглап туруп каар турду. Оон ыяш кадып каар. А будук-бүрү кыштагларга чайны өттүр калып, ирип каар, ону мал-даа чивес боор чораан.

Одар-белчиир черлерни кевин-херек чокка чарары шын эвес деп бодаар мен. Ажыглап турган аңгыстарын ээлчештирип, дыштандырып, чемишчидип, болбаазырадып болбас бе? Оларны камнаарының дугайында айтырыгны дарый өөренип көөрү чугула. Төтчеглекчи, черге хүндүткел чок чоруувустан хемнер, суглар каткан болгай.

Партия чоннуң ажыынга чугула эки чүүлдерни үндүрүп, эгелекчи саналдарны деткип турары өөрүнчүг. Ынчангаш партияның XXVIII съездизинге Платформазы — кижиниң чаагай чоруунга өзек кур күш, бурунгаар базымның быразы-дыр деп билдим.

Александра МОНГУШ.
Башкы.
Чөөн-Хемчик район.

ЧЕРНИ БИР ЯНЗЫ АЖЫГЛААР

Ийе, чер — бистиң байлаавыс. Чер чокта мал-даа азырап, тараа-даа тарып шыдавас бис. Бойдустуң кайгамчык ол хайырадын ажыглап, эдилеп турарывыс кончуг [illegible] дугайында хоочуннар Д. Шактар биле Е. Курносенко «Шын» солунга бижиттилер. Черни ажыглаарының дугайында партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелинде база одуруглар кирген-дир.

Бистиң «Хемчик» совхозтуң тараажылары дүжүт алыр талазы-биле чамдыктары черле дыка бедик түңнелдиг ажылдап келди. Ол өөрүнчүг-дүр. Бир гектардан 30 ажыг центнер тараа культураларын өстүрериниң аргазы бисте бар. Дуржулга көргүстү. Хөй-хөй шөлдерни кара-девис кылдыр чаргаш, оон бир гектарындан 3-4 центнер дүжүт алырының орнунга, эвээш шөлге тараа тараааш, ону агротехниканың чуруму ёзугаар ажыглааш, чаагай дүжүт алырга, бир талазында, одар-белчиирге эки-дир ийин. Ийиде, черниң хөрзүнүн камнаар.

Бистиң совхозтуң суггат чок шөлдерин андарып каапкан, аңаа мал-даа оъттавас. Чазын көөрге, ооң хөрзүн-довураа дээрле шаштынган халып турар. Ынчангаш бистиң «Хемчик» совхозтуң суурунуң чурттакчыларының хуузунда мал кадарар одарларга бергелеп тур.

Мээн ада-иемниң кыштаа — Улуг-Хову деп черге мурнунда 8 кыштаг турган. Ам шуут чок. Одарлар баксыраанындан ындыг. Бо чоокку хүннерде Кызылга көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезиниң [illegible] дугайында эртемденнерниң киржилгези биле хурал болган деп дыңнадым. Аңаа черни шын ажыглаар дугайында база чугаалашкан-дыр. Шын харын шак ындыг айтырыгны [illegible] болза берге деп дорт чугаалаар херек.

Одарларны, малга сиген тарыыр шөлдерни экижидер талазы-биле эртемденнер [illegible] кылыр тура-дыр. Чогум бистиң совхозта шак ындыг ажыл чорудары негеттинип келген. Мурнунда кур болгаш [illegible] черлерни андарып, [illegible] турувуста, ам ол черлер [illegible] ховулар апарган. Ону канчаарыл? Мээңээ эртем харыылаар ужурлуг.

СЭКП ТК-ның Платформазында база бар, көдээ ажыл-агыйның эртемге үнелээр талазында улуг [illegible] база болган. Ынчангаш бистиң совхозтуң директору, агроному, чер ажылчыннары аңаа дүүштүр канчаар хемчеглерни алыр деп болап тур ирги?

Дыртык ДОНГАК.
Барыын-Хемчик район.

КҮШ ЧОК ДОКТААЛДАРНЫҢ ХЕРЭЭ БАР БЕ?

«Азас» заповедниктиң девискээринде ажылдап турар бойдусту камнаар камгалаар хүлээлгелиг кижилерниң төтчеглекчи чоруунуң дугайында эрткен чылдың февральда чугаалажып көргеш, С. А. Окаёмовту эрге-дужаалынга моон соңгаар тудар арга чок деп Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиуму доктааткан. Бойдус камгалалының дугайында өске доктаалдар ышкаш бо доктаал база саазын кырынга арткан. С. А. Окаёмов эрге-дужаалында ажылдавышаан. Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдар үндүрер, оларның күүселдезин чедип ап шыдавас чоруу Советтерниң ажылынга багай үлегер эвес бе?

Заповедниктиң девискээринче кире берген ийи одарының чамдыызын эрткен чылын совхозтарга эгиткени чөптүг-дүр харын. Камгалалдыг черниң чоогунда улуг кода-хоорай бар эвес. Ону дескиндир калбаа 2 километр камгалалдыг черни тургузуп кааны шын эвес деп бодаар мен. Чеже муң гектар чер-дир. Ону ийи одары кылдыр ажыглаза. РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1962 чылдың июнь 5-те хүлээп алганы «РСФСР-ниң Кол аңныыр эргелелиниң камгалалдыг черлериниң дугайында» № 769 доктаалының 17 чүүлүнде «Күрүнениң камгалалдыг черлерин дескиндир азы оон чамдык участоктарынга, эргежок херек апарганда, автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, крайоблкүүскомнарның шиитпирин ёзугаар камгалалдыг зонаны тургузуп болур...» деп айыткан. Моон алгаш көөрге, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң доктаатканы-биле «Азас» заповедникти долгандыр камгалалдыг зонаны тургуспайн барып болур турган ышкажыл. Тожу дээрге хөй чурттакчылыг эвес, оон чурттакчылары, кара чажындан тура, агаар-бойдуска камныг кылдыр кижизиттинген. Эвээш санныг төтчеглекчилер хораны чедирип турар. А олар дээрге машина-техника-биле чепсеглеттинген кижилер-дир. Бир эвес оларның ажылын, машина-техниканы канчаар ажыглап турарын контрольга алыр болза, чедиишкинниг демисежип болур. Вертолёттар ажыглап, төтчеглекчи чорук кылыры сөөлгү үеде нептерээни билдингир болгай. Оларны хыналдага алыры белен. Чүгле теминиг ажылдаар херек.

— Тожунуң бойдузун камгалаарының дугайында чугаага киржип турар кижилерниң аразында районнуң бойдус камгалалының комитединиң даргазы эш Мылдыкты санаваска, дарга-бошка чок. Чүл ол?! Сагыш амыр чоруктуң демдээ эвес бе?! Бо чугула ажылдан хоорук турарының демдээ бе? Эң ылангыя Тожу районнуң бирги удуртукчуларынга ол дорт хамаарыжыр.

«ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның чер дугайында хоойлужудулгазының үндезиннери» солунга парлаттынды. Бойдус камгалалынга ажыглаар черлерни ында база утпаан. Бойдус камгалалы ужур-дузалыг черлерни ажыглаарының чурумун ССР Эвилелиниң, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның хоойлужудулгалары тодарадыр деп айыткан. Бистиң республикага база ындыг хоойлуну ажылдап кылыры чугаажок. Үндезиннерде бо чүүлдү ажыглап, Тыва АССР-ниң улус депутаттары, республиканың Министрлер Чөвүлели бойдус камгалалынга ажыглаар черлерде ажыл-ишти чаартыр организастаарының аргаларын эде көөр боор деп идегээр-дир мен.

Михаил ДАМЧАЙ.
Күш-ажылдың хоочуну.

ӨДҮГЕН: социал айтырыглар

ДЕТКИДИМ

«Шынга» К. Чоодунуң «Өдүген: социал айтырыглар. Амыдыралдың арыннары» деп чүүлүн номчуп таныжкаш, аңаа хамаарыштыр бодумнуң чамдык бодалдарымны бижиир бодадым.

Тожу дээрге Тываның эң чараш болгаш байлак черлериниң бирээзи, ол бистиң национал чоргааралывыс болур ужурлуг. Ындыг-даа болза бистиң ол чараш бойдустуг үнелиг черивистиң аң-меңниң, кат-чимизиниң кара туразында төтчеглеп турар браконьерлерни болгаш хоптак-чазый кижилерни солун сеткүүлге бижип, шүгүмчүлеп турарын деткип тур мен. Тыва черивистиң келир үези бистиң бөгүнгү ажыл-херектеривистен кол хамааржыр. Чүнү кылып каар болдур бис, ол бүгү чүве салгалдарга, бистиң ажы-төлүвүске онаажыр апаар. Ынчангаш келир үеде эки чүүлдерни арттырып каар дээр болзувусса, төрээн черивисти, бойдусту, оон курлавыр байлактарын карак огу дег камгалап, ону көвүдедип, сайзырадыр ужурлуг бис.

Маччын-оол КҮЖҮГЕТ.
Ак-Довурак хоорай.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬБИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-нин Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргениниң демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Абрамец Мария Алексеевна — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел баазазының ажылчыны.

Анцыферов Николай Степанович — пассажир автотранспорт бүдүрүлгезинде чолаачы.

Бажакина Валентина Александровна — № 7 ясли-садиктиң кижизидикчизи.

Бакулин Александр Константинович — чурт үлетпүр болгаш коммунал-ачы-дуза бүдүрүлгезиниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы.

Бакулина Тамара Ивановна — Тыва АССР-ниң агроүлетпүр эвилелиниң килдизиниң кол экономизи.

Бегзи Дадар Доржаевич — Тываның ВОИР область чөвүлелиниң даргазы.

Бирюкова Павлида Фокаевна — № 15 ортумак школаның башкызы.

Блинников Семен Иннокентьевич — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалал килдизиниң токары.

Бобрикская Галина Григорьевна — № 15 ортумак школаның башкызы.

Бородкина Раиса Семеновна — республиканың уруглар эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Буторовкина Лидия Арсеньевна — № 15 ортумак школаның өөредилге талазы-биле директорунуң оралакчызы.

Васильева Людмила Николаевна — № 15 ортумак школаның башкызы.

Верник Анна Григорьевна — Кызыл ТЭС-тиң тудуг эргелелиниң кадрлар талазы-биле улуг инспектору.

Гадзиев Олег Агубечирович — Кызыл ТЭС-тиң тудуг эргелелиниң бызаңчы-бетонщиги.

Гольцова Тамара Федоровна — коммунал ажыл-агыйының хөй адырлыг бүдүрүлге каттыжышкынының улуг инспектору.

Горбунова Валентина Васильевна — № 4 ортумак школаның башкызы.

Гринцах Галина Георгиевна — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалал килдизиниң ажылчыны.

Грудинина Любовь Алексеевна — «Тыва суг мелиорация» каттыжышкынының төлевилел салбырының инженери.

Даржай Мария Донгаковна — Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң башкарыкчы специализи.

Донгак Алыя Ойбаевна — Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң социал ажылдакчызы.

Дремов Анатолий Александрович — Кызыл ТЭС-тиң тудуг эргелелиниң начальниги.

Дутержаа Уйнук Доржуевна —Тываның профоблчөвүлелиниң культура кижизидилге ажылының килдизиниң эргелекчизи.

Евграфова Валентина Николаевна — Респотребсоюзтуң № 1 магазининиң садыгжызы.

Елисеева Валентина Семеновна — «Тувафоторазнобыт» каттыжышкынының № 1 парикмахерскаязының мастери.

Змеевский Борис Николаевич — «Тыва суг мелиорация» каттыжышкынының механизация эргелелинде участок начальниги.

Зубков Василий Васильевич — пассажир автотранспорт бүдүрүлгезиниң профэвилел комитединиң даргазы.

Зуев Константин Максимович — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының автотранспорт бүдүрүлгезиниң дежурный механиги.

Зуева Татьяна Григорьевна —Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалалының килдизиниң секретарь-машинакчызы.

Зыков Савелий Макарович — КПТУ-4-түң директорунуң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы.

Иванова Александра Павловна — КПТУ-4-түң башкызы.

Иванова Валентина Александровна — № 15 ортумак школаның башкызы.

Иванова Валентина Андреевна — Кызыл ТЭС-тиң тудуг эргелелиниң штукатур-маляры.

Иляверова Галина Лаврентьевна — № 7 ясли-садигиниң кижизидикчизи.

Кара-Сал Доржу Санзыр-оолович — Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр эвилелиниң контроль-ревизия ажылдарының килдизиниң кол бухгалтер-ревизору.

Карпова Анна Павловна — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел баазазының ажылчыны.

Клокова Екатерина Васильевна — Респотребсоюзтуң № 5 магазининиң эргелекчизи.

Коновалова Нэлла Павловна — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының автотранспорт бүдүрүлгезиниң ажылчыны.

Костенкова Людмила Леонидовна — Республиканың статистика эргелелиниң капитал тудуг статистика килдизиниң экономизи.

Кузнецова Ираида Яковлевна — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының механизация эргелелинин инженери.

Куулар Татьяна Алексеевна — Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң секретарь-машинакчызы.

Курбатский Георгий Николаевич — Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң литература кафедразының доцентизи.

Кызыл-оол Сарыг-оол Донгакович — «Тыва хлеб үлетпүр» каттыжышкынының кол инженери.

Линкова Лидия Павловна — № 14 ортумак школаның башкызы.

Март-оол Кима Биче-ооловна — Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң тыва филология кафедразының эргелекчизи.

Махмутов Манзур Махаметтанович — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Мельниченко Виталий Павлович — «Тувакоммунэнерго» бүдүрүлгезиниң кол инженери.

Мирюгин Арнольд Сергеевич — уран чүүл училищезиниң башкызы.

Монгуш Март-оол Маадырбаевич — профоблчөвүлелдиң күрүнениң социал камгалал талазы-биле килдизиниң эргелекчизи.

Морозова Валентина Григорьевна — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының механизация эргелелиниң ажыл-агый эргелекчизи.

Муромцев Василий Евлантьевич — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалал килдизиниң слесары.

Мяков Анатолий Петрович — Кызыл ТЭС-тиң тудуг эргелелиниң монтажниги.

Набатова Инна Степановна — № 15 ортумак школаның башкызы.

Овсянников Федор Степанович — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының автотранспорт бүдүрүлгезиниң слесары.

Осетрова Александра Ивановна — «Тувагаз» бүдүрүлге бүдүрүлгезиниң кадрлар талазы-биле инспектору.

Охотников Иосиф Васильевич — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалал килдизиниң газ электри каңнакчызы.

Очур Мария Васильевна— уран чүүл училищезиниң ажылчыны.

Ошарова Вера Семеновна — Респотребсоюзтуң № 1 магазининиң эргелекчизи.

Оюн Елена Дюлюшовна— республиканың статистика эргелелиниң машинакчызы.

Петухов Виктор Борисович — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының механизация эргелелиниң чолаачызы.

Радин Михаил Григорьевич — пассажир автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Раздобреева Валентина Васильевна — № 15 ортумак школаның башкызы.

Саламатов Михаил Никитьевич — «Тыва суг мелиорация» каттыжышкынының механизация эргелелиниң кол бухгалтери.

Свешников Владимир Петрович — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Свинцова Тамара Степановна — № 15 ортумак школаның башкызы.

(Уланчылыг).

ХЛЕБТИ КАМНААР

Хлеб дээрге эң-не чаагай, кижини тоттурар чем-не болгай. Хлеб чокта мүн безин иштинмес. Сактырга бир таланы холга эпчок чүве болур. Мону чүге бижий бердиң дизе, бистиң Кур-Чер суурнуң столоваязынга кире бээримге, хлебти черже октагылапкан чытты. Бир эвес чивес кижи болза, ону эндере алган херээ чүү боор. Ийи-бир кескинди ап алырга, чедер эвес чүве бе?

Кызылдың столоваяларынга кире бээримге, чиген чеми-биле катай хлебтерни кезип каан аайы-биле таварларда каапкан боор. Ооң сава чуур кижилер ону чуундуже төптер. Ол чуундуну улуг демир хааржакка урагаш, хоорай даштынче машинага чүдүргеш чорудуптар.

Хлебти бүдүрүп алыры берге деп чүвени чүге билбес бис. Тарааны тарыыр, ону суггарар, күзүн ажаар, ооң дээрбелээр, Хлеб быжырар черге эккээр. Ажылдар, ооң соонда быжырар. Шүүттүүн көрбес силер бе.

А бистер ону камнавас. Харын-даа сөөлгү чылдарда дүжүт алырывыс база эвээжээн болгай. Мону черле бодап көөрү күзенчиг.

Ибрагим МОНГУШ.
«Тиилелге» совхоз.

ЛАЗЕРЛИГ ТЕХНОЛОГИЯ

ЛАЗЕРНАЯ
ТЕХНОЛОГИЯ

Ленинградтың лазерлиг технология төвүнде улуг өртектиг материалдардан кылган кылыгларны демдектеп маркалаар дериг-херекселди тургускан.

Бо төптү Ленинградтың политехниктиг институду «Интербим» дээр барыын-герман фирма-биле кады тургускан. Ооң аңгыда, делегейде лазерлиг технологияны чогаадып кылып турар эң улуг фирмаларның бирээзи болур «Когерент дженерал» база ол ажылга киришкен. Ынчангаш «интернационалчы продукцияны» бүдүрүп турар бо төпте кончуг нарын кылыгларны амгы үениң негелдезинге дүүштүр кылып турар. Совет дериг-херекселдерниң дузазы-биле даштыкы специалистер кончуг нарын дээн станоктар бүдүреринге херектиг кылыгларны кылып турар.

ЧУРУКТА: инженер И. Р. Емельченковтуң лазерлиг технологиячың кылып болур чүүлдерин көргүзүп турары.

СЭТА-ның фотозу.

Оорнуң оруун дуглаар

ЧЫЛГЫ МАЛДЫ ШУПТУЗУН ДЕМДЕКТЭЭР

Хулиганнар-биле оорларны ийи аңгы элементилер кылдыр санап болбас. Оорлар дээрге-ле, хулиганнар-са. Оларның кылып турар үүлгедиин чаңгыс. Олар кижилерни кемдедип кергедип, ок бижээн дөгеп, амы-тынга кыжанып, коргудуп тургаш, ертег-багда турар аът, малын оорлап, хулиганнап турар.

Оорлар кайы-даа районнарда нептерээн болгай. Ынчаарга оларга удур ап чорудуп турар хемчеглеривис дээштиг эвес. Ылаңгыя чылгы мал оорлаары кайда-даа шуут кедерээн. Ажыы-биле чугаалаарга, көдээде мал азырап ажаап чоруурларда малын оорлатпайн чоруурлар чоннуң эвээш кезии болдур ийин. Олар кичээнгей-серемчилелдии-биле ындыг деп чамдык улус бодаар чадавас. Мээң бодап турарым-биле, ол ындыг эвес. Оларның арасында ал-боду, ажы-төлү, кожа-кады чонунуң мал-маганын карак ажыттаптарлар бар. Чогум-на ындыттар харын онча-менди мал өстүрүп турар болгай. Ындыгларны хамаарышкан девискээрниң чону билир. Херек кырында олар холу-биле тудуп, караа-биле көрбээн болгаш, билзе-даа, билбээчеңнеп эрттирип, оорларны улам амдажыдып турар.

Оорларның оруун дуглаар деп бодаар болза, милиция, прокуратура ажылдакчылары ажык-чарлыг үеде ажылдаарының арга-хевирлерин үндезини-биле өскертири чугула. «Хагдынчак» чажыт байдалдан ужтунуп, чон-биле долу харылзаалыг ажылдаары күзенчиг. Чон-биле ижин кара чокка чугаалажыр, сүмележир херек. Чоннуң каразып турар кижилерни учётка алыр, дүнеки үелерде хайгааралдарны, рейдилерни чорудар болза эки.

Девискээрде чурттакчыларның ажы-төлүнүң ал-боду, бүгү байдалын кодээ Совет бирден-бирээ чокка билир үжурлуг болганда. Мааңаа ол кол рольду ойнаар апаар. Кадатчы коданнар азы бригада девискээр аайы-биле эң шынчы, ак сеткилдиг кижилерден шилип, милиция, прокуратура ажылдакчыларынга дузалаар кылдыр тускайлап тургусса-даа кандыг боор?

Истелге органнарының ажылы ам-даа сула, кошкак-тыр. Малын оорлаткан кижи караа-биле көрбезе-даа, ол «муң каралыг», кым-бир кижиге ыяап-ла карасып орар. Изин-дажын истеп углааш, билдириишкин бижээш, демдеглеп каарга, изиг дээрезинге ажыл кылбас таварылгаларны көрүп келдим. Оорну илередир талазы-биле четпес ажылдап турар. Бистиң аравыста чамдык истелге ажылдакчылары херечи боор, ажылынга дуза каткан хамаатыларның арын-нүүрүн камгалавас, шымдай-ла оорнуң боду-биле нүүртештирер. Ооң соонда, ол оор аңаа өшкээн бодаар, амы-тынынга кыжаныр, азы ол кижиниң мал-маганын оорлаар апарган.

Кижиниң малы саарында демдектиг, кижиниң кижизи салаазында билзектиг» деп үлегер домак үндезиниг деп чүве билдингир. Совхозтар аңгы-аңгы им-демдектиг болгай. Чижээ, мээң чурттап турарым Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунда чылгы малдың саарында азы кондаалайынга «СП» демдек баскан. Херек кырында чамдык улустуң мунуп чоруур аъттарын көөрге, «СШ» (совхоз «Шекпээр») — «СП» — (совхоз «Бралык») «СЧ В» — (совхоз «Чыраа Бажы») деп демдектерлиг болур-дур. Шак мындыг өске демдектиг чакпыыл малдарны чүге хураап тудуп болбазыл?

Шаандан тура тыва чон арбан-суму аайы-биле аңгы-аңгы демдектерлиг чораан. Чижээ, мээң сактырым-биле алырга, ондарларның малы алага, монгуштарныы кошкар демдектерлиг чораан. Ам чылгы малга базар демдекти кодээ Советтер аайы-биле чогаадырын чедип алыр херек. Аътты садар азы садып алырын кодээ Совет дамчыштыр чорудар. Паспорт чок аъттарны дораан хавырар.

Уксаажыдылга ажыл-агыйындан өске черлер чылгы малга төрүттүнген чылын, даңзыда кирген дугаарын базып, хөй сан-демдек чуруп бижиирин соксадыр.

Республиканың агроүлетпүр чери районнар азы зоналар аайы-биле чылгы малга базар ылгавыр демдектерни чогаадып кылырын чурумчудар. Ол чүл дээрге, республика 3 зонага, 12 районга хуваттынган дижик. Районнарның дес-дараалаан дугаарлары Мөңгүн-Тайгадан эгелээш, Эрзин районга төнген болза, Мөңгүн-Тайга 1-ги, Эрзин 12-ги район болур. Ынчангаш Мөңгүн-Тайганың ажыл-агыйларында чылгы малдың кондаалайынга «ЗЗ-1» — Западная зона 1 дугаар район, Эрзинниң малдарынга «ЮЗ-12» — Южная зона 12-ги район, Кызыл районнуң ажыл-агыйларынга «ЦЗ-11» Центральная зона 11-ги район дээн ышкаш. А совхозтар чылгы малдың саарынга боттарының демдээн баскан турар ыйнаа, чурумчутса чүл? Тодаргайлаарга, «Тиилелге» совхозтуң чылгызының кондаалайынга азы калбак чарнынга «ЦЗ-11», саарынга «СП» деп демдек бастынар. Ону Чөөн-Хемчик-даа, Барыын-Хемчик-даа шагдаалары бистии эвес, төп зонаның, Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозтуң малы-дыр дээш дыңнадырда эптиг болур.

Оорларның эртер оруктарының чамдыызынга-даа болза КАИ постулары ышкаш хайгыылдарны үе-үелеп тургузар. Чижээ, Бай-Тайга, Барыын-Хемчиктен баткан малдар Шаңчы, Сарыг-Хөл таварааш, Эъжим, Демир-Суг дамчып, Бии-Хем девискээри кирип, Аянгаты, Барлыктап, Хөндергей, Чыргакылааш, Өвүр ажып турар. Мурнуу болгаш төп зонадан оорлаан малды Таңды одурааш, Хендерге, Арыскан, Ак-Туруглааш, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик районнарже шуудуп турар. Ол ышкаш озалааш хемнерге рейдилер организастаарын өөренип көөр. Чайгы үеде чайлагларга хыналданы шыңгыырадыр.

Черле ынчаш, мал оорлаарынга удур тускай программадан чогаадып, ону ажык-чарлыг болдурза кандыг чүвел? Бо айтырыгга хамаарыштыр корум-чурум камгалалының ажылдакчыларының санал-оналын солуң дамчыштыр дыңнаксап турар мен.

Нима ОНДАР.
Күш-ажылдың хоочуну.

АНАА-ЛА АГАРТЫП КААН

Дамба Чамзынович Сандык мал оорлаан дээш ооң мурнунда үш удаа шииттирип чораан. 67 харны харлап, назылап кырыза-даа, ам-даа оорланып, кады-кожа чурттап чоруур чонунуң мал-маганын карак ажыттаптар, харын-даа таваңгайын карарты сүре бээр. Ол эрткен чылдың чайынында Эрзинниң Тере-Хөл деп черден 2 аътты оорлааш, ооң бирээзин Тес-Хемниң Чодураада чурттап турар, мурнунда чылдарда херек эрттирип чораш келген Бухгалтер Имажапович Сыратка, өскезин — ол-ла районда өшкү кадарчызы, бодувуң чоок төрели Чучак Үзесович Оюнга берипкени илерээн.

Ол 2 аъттың ээлери когараан кижилер пенсионер бот ие Нороза Товууевна Севилмаа биле Хүрең-оол Шулууевич Хүлер эрткен чылдың сентябрь 4-те хомудал билдириишкинни чогуур черлерге киирген турган. Ынчалза-даа ук херекти ол-ла чылдың декабрь 4-те истелгезин ара соксаткаш, эпхуузунуң судунче шилчиткен. Ону соксатканының чылдагаанын хамаатыларның каражадаан аъттарын акша-биле төлеп берип эгиткени-биле, оор кылган буруулуг кижиниң назы-харының улгадып кырааны-биле, ооң кадыының баксырааны-биле тайылбырлап турар.

Бо бүгүнүң түңнелинде. оорларны чүге шиитпейн, анаа салып турарыл деп айтырыг ала-чайгаар салдынып кээр. Маңгысталчак амыдыралга чаңчыгып калган, бажы эъттенип барган, арын-нүүрүн оксунган, чон мегелеп чоруур Дамба Сандык дег кижилерни чүге сула салып турарыл? Суд, милиция, прокуратура черлериниң ажылын черле шыңгыырадып, амыдыралда чөптүг эвес чүүлдерни шын туруш-биле көөрү амгы үениң негелдези ол ышкажыл.

Соян СОТПА.

ООРЛАРНЫҢ КАДАЙЛАРЫ БАЗА «ООРЛАР»

Мал-маган оорлаар чоруктарны сойгалаан чагааларны солундан номчуп турар мен. Чажырып-даа канчаар, чазый, кара сагыштыг ол кижилерге хамаарыштыр сөс тыппас кижи мен, шынчы херек. Чазый оорлар бужар үүлгедиин бистиң аравыста үргүлчүлевишаан болгай. Мал-маганывыс не чок баар-дыр, ол — оларның «ажылы-дыр».

Бистиң бичии суурувуста **база** мал-маган **база** кара холдуг оорларның аспаанче кирип турар болдур ийин. «Оорнуң оруу мунгаш» дээр болгай, а бистиң суурувуста ол мунгашталыр туржук, ажык апарган деп болур. Ындыг бичии суурдан оорга шамнаткан кижи мынчага дээр чок. Мал-маган чидип-ле турар, ол дээш туттурган таварылга чок. Дээрже үнүп, черже кире бээри-биле дөмей-ле. Машина-балгаттың изи чыдып калган боор чүве-дир, а милиция ажылдакчылары ооң түңнел үндүрүп шыдавас, бергези ындыг боор чүве бе, азы арга-дуржулгазы, билиг-мергежили негелдеге дүүшпес бе? Оорланыр кижилеривис ону кончуг кажар ажыглап турар болдур ийин.

Бичии суурда бот-боттарывысты таныжар, таныш-көрүш, дөргүл-төрел болгай бис, кымның канчаар чурттап олурарын билир бис. Ынчалзажок бистиң аравыста ындыр арын-нүүр чок, кээргээр сеткил чокка бот-тарывысты, чаңгыс суурда эживисти, кырганнарывысты үптеп турарлар бар-дыр. Ону кончуг эки билир бис. Багай-ла чүвевис ол, чажырыжыр, коргар болгаш ындыг бис. Бистиң кортуувусту өөдежоктар ажыглап турар. Коргунчуг, бужар херекке оларга деткимчени сен-даа, мен-даа берип, орукту ажыдып берип турар бис. Мындыг чүүлдү бодап көрээлиңер: өг-бүлелиг, алган кадайлыг, ажы-төлдүг ада деп аттыг эр кижилер оорланып чоруур-дур. Оларның көгүзүнге алзып турар аныяк оолдар эвээш эвес. Олар база — ада-иелиг, угбаларлыг, дуңмаларлыг. Ындыр арын-нүүр деп чүве ындыг кижилерде бар боор чүве бе? Ооң аңгыда, мен бодум херээжен кижи-дир мен, бо чүүлдерни бодап келгеш, бажымга мындыг бодал кирер де, өөнүң ээзиниң билдинмес черден эккелгени эътти кадай кижи канчап черле холга алырыл, эъдин дүлүп, ону ажы-төлүнге чиртирил. Өг-бүле ону чүнү бодап чип олурарыл? Бир эвес садып-сайгарыпкаш, акшазын эккеп берген чүве болза, ону канчап карманнап алырыл? Сеткил дыш боор бе? Идик-хеп кеттинер, аъш-чем боостааже ажар-даа чүве бе? Кончуг-ла «дидим» кижилер чоруур боор чүве-дир. Өг-бүлениң уруг-дарыы ол үүлгедиглерни канчаар көрүп, хүлээп ап турарыл? Ынчап болур чүве-дир деп бодалга алызында барып олар алзыптып болбас бе? Кижизидип турарывыс ол бе? Халас эъттиң, күш-биле ажылдап алдынмаан акшаның кайыын кээп турарын өг-бүлениң херээжен ээлери мындыг таварылгада кончуг эки билир силер, ынчангаш оорлаанынга киришпээн-даа болзуңарза, эъдин чип, акшазын алырынга дорт киришкен силер.

Судун ижип, эъдин ажыглап олурган мал-маганын анаа-ла черге оорладып оскунган өг-бүлелер өөрүп олурар эвес, мунгарап, караның чажын төп, хай-халавын, каргыш-килеңин салып олурар болгайлар. Оорларның кадайлары канчап билбес чон чүвел? Эриг чымчак сеткили кайыл? Херээжен улустуң адынга ындыг сөстерни сөглээри амыр эвес деп чүве билдингир. Ам канчаар, бо удаада мени буруудатпас-ла боорлар, херээжен кижиниң ат-алдарынга эпчок сөстер дээш аан, амыдыралда чамдыкта ынчанмастың аргазы чок болу бээр-дир. Эр кижиге «шын эвес чүве, кем-херек үүлгедип тур сен, сокса» дээр туржук, чөпшээрежип олурарга, кайын боор. Ооң кедерезе, элээди оолдарывыстың мээ-медерелинге «өскениин ап болур-дур» деп бодал ол хевээр артып кагза канчаарыл? Ындыг таварылгалар тургулаар болгай, билир бис. Өг-бүлениң амыдыралын «бокталдырарының» орнунга, чуртталганы ак сеткилдиг, бөдүүн-даа бол, арыг-чаагай кылдыр эрттирери чугула. Ол дег өөрүшкү кайда боор. А шынчы эвес чуртталга — эң коргунчуг чүүл-дүр.

Бо-ла бүгүнү бодап оргаш, чамдыктарывыстың арын-нүүр чогувуска чаржынардыр мен. Оорланыр чоруктуң көгүн черле канчаар үзерил? Чамдык өг-бүлелерниң херээжен ээлери, авалар, угбалар чамдык чүүлдерни чүге чажырар, деткимче көргүзүп турарывыс ол-дур. Арыг шынчы эвес улус уруг-дарыыңарны эки чүүлдерге, чараш аажы-чаңга кижизидип шыдаар силер бе? Алызындан дөмей-ле болдуңмас. Боттарыңар шынчы эвес силер.

Чамдык таварылгада бир бажыңдан читкен малдың эът-кежин тып алгаш, эр ээзин милиция чери алгаш барган боор. А кадайы ол база шупту чүвени билир, көрген болгай, оларга чүге дегбейн турарыл, чугаалажыр апаар чүве ыйнаан. Оорланып чоруур чамдык кижилерниң кадайлары, силерниң, халас чип, садып сайгарып турар эъдиңерде мал-маганын оорлаткан хөөкүй чоннуң хай-халавы, караның чажы, каргыштыг аксы-дылы дээрзин утпаңар. Эпчок сөстер дээш буруудатпайн көрүңер, херээжен эш-өөр.

Тамара ОЮН.
Таңды район.

РЕДАКЦИЯДАН: Оорлаар чоруктарга хамаарыштыр хорадаан сеткилил, килеңин илередип бижээн чагааларны номчукчулар солунче бижип чорудуп турар. Чүгле чаңгыс хомуданыг чүүл — амыдыралдан фактыларның ында эвээш боop турары, чамдык чагаалар чүгле «ынчап, мынчанган болза» дээн сөстер-биле кызыгаарлаттынган болур. Кыдыындан хайгааракчы боoп олура артып каап турар эш-өөрүнге бодаарга, чугула деп санаттынып турар нитти херекке үнүн кадып, бодалдарын илередип-ле турар улус-тур. Ынчалзажок тодаргай факт-барымдаа-биле бадыткаттынган чагааның дээштииниң, үнелиииниң дугайын чугаалаары артык болгу дег.

Мал-маганын чидирген кижилер ол дугайын милицияга, көдээ суурларда милицияның участок төлээлеринге, совхоз удуртукчуларынга дыңнадып, олардан дуза дилеп турар. Чагааларда ол дугайын хомудап бижээн болур-дур. Хамааты кижиниң хомудалы, киирген бижимел билдириишкини кичээнгей чок артып каар таварылгалар эвээш эвес хире. Чүгле каш чагаадан алгаш көөрге безин мал оорлаар деп медээни бистиң чамдык суурларда милиция ажылдакчылары улуг-ла тоомчага албас апарган улус эвес бе? Дем чок болза, эки түңнел үнмес, арга-сүме, деткимче херек болгай.

Мал оорлаар чоруктар-биле демиселди күштелдирериниң дугайында айтырыгны чон редакцияже сагыш човаашкын-биле бижип турар, а хоойлу-дүрүм ажылдакчыларының аңаа хамаарыштыр көскү, анализтиг бижикен чүүлдери чок, албан-биле дилег кылбас болза, сагыш-биле ону кымыр кижи ховар. Улус судтары база шимээн чок, кыдыында артып турар. Шынчы-биле алыр болза, судьяларда бо талазы-биле херектер бар болгай. Чамдык таварылгада сайгарылга кылып, ону чонга чедир чоп бижип болбазыл? Өөредиглиг-даа боoп болгай. Ол ындыг-дыр. Чаңгыстап санап чугаалаар чүве болза, айтырыглар-ла хөй, совхоз директорларының хамаарылгазы дээш-ле баар, а боттарывыс.., чугула ол херекке киржилгевис, үлүүвүс чүл? Ол-бо көрген, билгенивисти чажырар чүүлдер бисте чок эвес, бар болгай. Мал оорлап турарларны биле тура ыттавас кижилер база бар. Хамааты туружувус кайыл? Ооң аңгыда, суурларга оорлаар чоруктар-биле демисел чорудар сорулгалыг дружиналар тургустунган болгулаар чүве, ону чамдык черлерде тускайжыттынган дружина дижир боор чораан. Ам ооң сураа барык дыңналбастаан. Чүгле бо чүүлдерни алгаш безин көөрге, бо ажылды күштелдирериниге дорт киржир үжурлуг, дуза көргүзер хире күш бисте бар-дыр, четчир. Ындыг болганда, тодаргай, демниг ажыл херек. Ол дугайын хоойлу-дүрүм ажылдакчылары, чон-даа бижиир болза эки-дир. Ылаңгыя хоойлу-дүрүм ажылдакчыларын сөзүн чон дыңнаксап, олардан негеп турар. Чоннуң чагааларында ол сөстер бар, бис база аңаа чөпшээрежип турар бис. Чүгле дизе солуң дамчыштыр бижээн чагааларын кижилер оларга адрестеп турар.

КОНЧУГ АЖЫГЛАП ТУРАРЛАР

Мал оорлаар чоруктар колдуунда бисте кончуг нептереңгей болуп турар, харын-даа кончуг хөй дизе, чазыг болбас боор деп билип орар мен. Оорлар аажок амдажаан. Оларның чамдыктары күш-ажылчы эвес орулга-биле шыдалдыг, шыырак чурттап олурары чажыт эвес болгай. Чамдык кижилерни билир-даа бис, ыттаашпазывыс ол хире. Оорлап өөренген кижилер арта кижилерниң хире-шаан көөр, кырган, чер чедип шыдавас улустарны бастып, оларның малын оорлаар боор-дур. Арын-нүүрү чок деп чүве ол-дур ийин. Шак-ла аңаа хамаарыштыр бо чагааны бижиир бодаан-даа мен. Эрткен чылын чүве ол, ноябрьның эгезинде, «Алдан-Маадыр» совхозтуң Сарыг-Булуң фермазында чурттап олурар кырганнарның одарга оъттап чораан инектериниң бирээзин оор алган. Өгнүң эр ээзи кырган, изиг дээрезинде изин истеп көөрге, кожазы Ак-Даш суурже бадырган болган. Оорлаткан инээн истеп, кандыг-бир дуза кадарын дилээрге, харысалгалыг кижилер херекке албаан, дорт харыы бербээн дээр. Милицияның участок төлээзинге база чугаалап четкен. Машина-балгат чогунга сылдаар хөөннер турар боор чүве-дир ийин деп кырган хомудал-биле чугаалап олурган чүве. Кандыг-даа байдалда изиг дээрезинде хемчээн алыр болза, байдал бир өске боoп болгай. Хамаарылга мындыг турда, оорланып турбайн канчаар, хостуг чаңнап турары ол-дур.

Ийи чыл бурунгаар база ла ол-ла кырганнарның чаңгыс-ла мунуп чоруп турган кулуннуг безин оорлап аппарган дугайында «Шын» солуңга материалым парлаттынган чүве. Ооң база кандыг-даа түңнел үнмээн. Ыт чок, ол дээрезинде херекти истеп сүрбейн эрттирип турарывыска, оорланыр чорук кажан-даа соксавас. Амдажыдып турарывыс ол-ла болгай, тоомчага албас деп чүвениң түңнели ындыг болурун амыдырал бадыткап турар.

Сарыг-Булуң фермазынга аныяк оолдарны бо-ла көрүп болур. Совхозунга ажыктыг ажыл-даа кылбайн турарлары база бар. Бажыңнар чанында үш-дөрт аътты баглап каан тура хүнзээр, а кежээлерде аъттангаш, чоруптар. Чүнү бүдүрүп, кылып турарын совхозтуң удуртукчулары шоолуг-ла сонуургавайн турар деп билип турар мен. Оларның бөлүглежип алгаш чоруп турары билдингир аңаа эвес болдур ийин, кем-херек үүлгедиринге чедирип болур болгай.

Республикавыс девискээринде нииттиниң-даа, кижилерниң хуузунда-даа малын оорлаар чорук кончуг нептереңгей болуп турарын солуннардан номчукчуларның бижип турарындан-даа бо-ла номчуур-дур мен. Харын-даа бөлүк келгеш, кыжанып, коргудуп, харын мырыңай адып-боолап турган аппарган боор-дур, бир-бир бодаарга, «басмачылар» сагышка кирер. Ооң өске чүү дээр боор. Улустуң кара дерин төп, кужун үндүрүп чорааш, азырап өстүрүп алган малын оорлап алгаш, чиир аъттыг, бай-шыдалдыг чурттап орарларны көргеш, кижи эгенир, човай-даа бээр чүве-дир.

Амгы үеде бүгү-ле чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруунга сөңнеп турар магалыг үе-дир. Черле ынчаш, ажыл-хожул чок, оор-сук кылыр, өскелерниң кужү-биле амыдыраар кижилерни тып илереткеш, кезедип хемчег алыры кончуг чугула. Күш-ажыл кижилерни каастап чоруур болгай, а өскениң кужү-биле амыдыраарга-даа, каасталга чок, арын-нүүр чок чорук-тур. Эчизи барып, дөмей-ле кончуг багай, ону бодаар болза эки. Кижи дыңнап, номчуп чоруурга, суурларда школа дооскан, доспаан бичии оолдар-даа аъттарлыг, мотоциклдерлиг бөлүглежип алган чоруп турар болур чүве-дир. Ындыг бичиизинден машиналыг, аъттыг болурга, тура улгадып, ажыы бичелеп турбайн канчаар.

Школа, албан черлери, организациялар чүге хайгааралга албазыл, ада-ие, хадуңмазы база? Мурнунда-даа парлаттынган чагааларга үндезилеп, чер-черлерде милиция ажылдакчылары, көдээ Советтер оорлаар чоруктарга удур черле кандыг түңнел үндүрүп турар ирги? Бо талазы-биле солуң дамчыштыр харыыны манап артым. Азы чонунга сөглептер тодаргай кылып турар ажылы чок улус бе?

Александр МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

УРУГЛАРГА ОНЗА БЕЛЕК

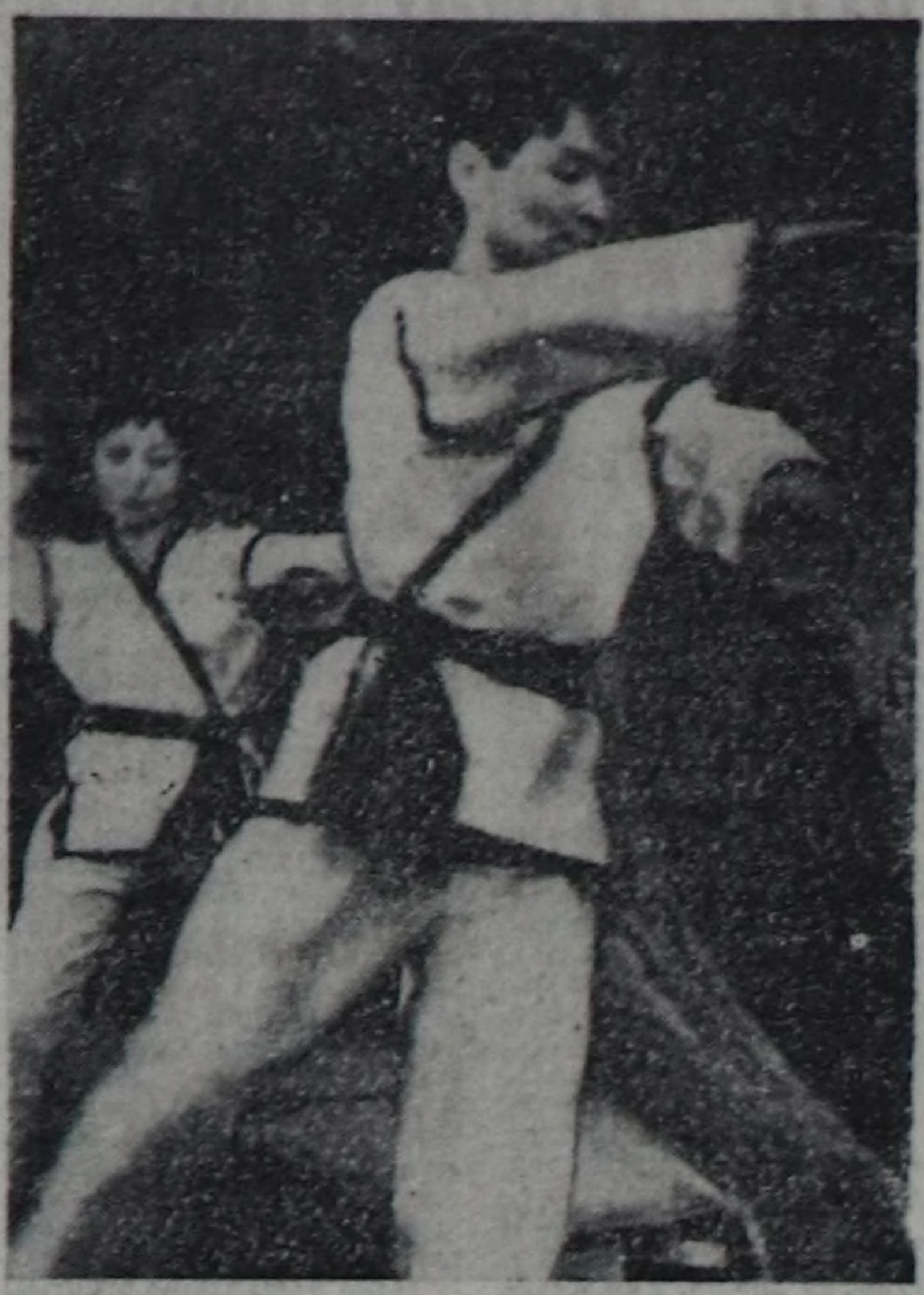

«Үш... эртемниг оол» деп чаа шии улугларга-даа, уругларга-даа онза белек. Ооң автору Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң редактору Көжелдей Монгуш 1970 чылдарның баштайгы чартыындан бээр тыва номчукчуларга ат-сураа билдингир апарган проза чогаалчызы болгай. Ооң «Часкы хаттар», «Эремаа», «Шын кайдал?» деп тоожулары-биле чон таныш. Бо чылдың бирги кварталында М. Көжелдейниң «Шаптараазының оруктар» деп улуг хемчээлдиг чечен чугаазын М. Хадаханэниң очулгазы-биле «Улуг-Хем» чечен чогаал альманаагынга парлаан. Апрель айда чогаалчының уругларга белек болур чаа шиизиниң баштайгы көргүзүү болган. Автор шии жанрынга күжүн мооң мурнунда чылдарда-ла шенеп эгелээн. Республикада шии чогаадыкчыларының «Чалым Хая» каттыжыышкынының идепкейлиг кежигүннериниң бирээзи болгаш ооң «Мунгарава, авай» деп шиизин номчукчулар улуг сонуургал-биле номчаан. Бо шииде 1883—85 чылдарда алдан-маадырларның тура халыышкынын бастырган соонда, ооң чамдык киржикчилериниң салым-чолун тоожуп турар. Чаа шииниң авторун номчукчуларга кысказы-биле таныштырарга ындыг.

Апрель 5-тиң хүнү. Республиканың хөгжүм-шии театрынче улус шууржуп эгелээн. Кижи бүрүзү «Үш эртемниг оол» деп шиини көрүп, аңаа үнелелди бээр. Ындыг аттыг тыва улустуң тоолу база бар. Чогаалчы бир эвес ону ажыглаан болза, шии дылы-биле тоолду көрүкчүге канчаар дамчытканыл? Оон ыңай сөөлгү чылдарда бичии көрүкчүлер болунуң төрээн дылынга бижээн шиини көрбээн диве хөөредис болбас боор. Бо дээрге уругларга чогаал чок деп шугумчулежип турганывыстың бир түңнели болур. Ынчангаш шииниң баштайгы көрүлдезинге кызылчыларның театрның олут бүрүзүн ээлээнинде ужур бар.

* * *

Тыва улустуң аас чогаалынга үндезилээн ук шиини режиссёр Ирина Лопсан чогаадыкчы ёзу-биле тургусканын болгаш улуг ажылды кылганын демдеглээр апаар. Бир онзагай чүве болза, мооң мурнунда шиилерни фортепиано-биле үдеп турган болза, ам «Аян» ансамбльдың хөгжүм херекселдерин ажыглап турган. Айдың Мортай-оол кыдат, моол, тыва аялгаларны холуй таарыштыр кылганы чогаадыкчы чорук болган. Ажыл-биле чугаалаарга, режиссёр, автор, артистер бирдемниг ажылдап турган аныяк көрүкчүлерге шиини солун, угаадыглыг кылдыр бараалгадыр дээш шудургу ажылдаан. Үениң байдалынга таарыштыр чурук каасталгазын Марина Ворончихина тывызык тургускан.

Шииниң кол рольдарын аныяк артистерден аңгыда, хоочуннар болгаш балет артистери ойнап турар кылдыр тургусканы солун болуп турар. Кажан шии болуп турда, ооң музыказы, балет артистериниң шыдыраа ойнаарынга таарыштыр тургускан танцызы, национал идик-хеп, тыва сыгыт-хөөмей шупту бот-боттарын деткижип, нийти утказынга дүгжүп турары шииниң чедиишкинниг болганының барымдаазы-дыр. Тоолчунуң болгаш сан башкызының, илбичиниң, шыдыраа башкызының рольдарын аныяк уран талантылыг артист Орлан

База бир чаа шии

Дамба-Хуурак бүзүренчиг кылдыр ойнап, көрүкчүлерниң кичээнгейин хаара тудуп шыдаан. Ол ышкаш кадынның ролюн Надежда Наксыл, Хаанны— Марат Даржап, бичии оолду— Айдың Мортай-оол оларның чедиишкинниг ойнаанын жюри комиссиязы, көрүкчүлер бедии-биле үнелээн. Шынап-ла, шии эгезинден тура төнчүзүнге чедир көрүкчүлерге улуг таалалды болдурган. Сан санап,илби, шыдыраа өөредип турар көргүзүглерни балет артистери Любовь Сүгдерек, Сергей Ерошенко, Надежда Наксыл болгаш өскелер-даа чараш, солун, көрүштүг кылдыр ойнап турар. Тоол-шиини тургускан режиссёр ооң утка-шынарынче, аас чогаалындан ужукталган болганда, национал овур-хевирни шын тургузарынче онза кичээнгейлиг болганы шииниң база бир чедиишкини ында деп санап болур.

— «Үш эртемниг оол» деп шии Тываның культура амыдыралынга база бир улуг болуушкун-дур. Шии улуг-даа, биче-даа кижилерге драматургтуң чогаадыкчы белээ болуп артар. Шынап-ла, 70 чылдарда Гавриловаңың «Аңчы-Кара болгаш Аңгыр-Чечек» деп шиизиниң соонда, уруглар ам база бир чаа шии-биле таныжар аас-кежиктиг болган. Шии бодунуң төрүттүнген сценазындан республиканың районнарынче узуп оруун эгелээр боор— деп. ССРЭ-ниң улустуң артизи Максим Мунзук ук шииге үнелелди ынчаар берген.

Шииниң баштайгы көрүлдези доозулган соонда, ооң автору журналист Көжелдей Борбак-оолович Монгуш-биле чугаалажыр аргалыг болган мен. Ол мээң сонуурган айтырыымга мынчаар харыылаар чораан:

— Бичии уругларга бир-ле чогаалды бижип көрзе деп күзеп чораан мен. Ол күзелим боттанган. Артистер ёзулуг хуулгаазын деп чүвени ам-на билдим. Шиимни көрүкчүлерге уран арга-биле дамчыдып берген артистерге черге чедир мөгеер апаар. Мээң өөрүшкүмнү олар база үлешкен болгай. «Шагдагы частың чылыы» деп тоожуну бижип доостум. Оон үзүндүлерни «Улуг-Хем» альманаагынга парлаар болган чүве. Амгы аныяктар айтырыгларынга дүүштүр шиини бижип эгелей бердим. Оон кандыг түңнелдиг болурун амдызында билбес-тир мен.

Шынап-ла, бистиң аныяктарывыстың бөгүнгү нарын, берге айтырыгларын, чедир шиитпирлээр ужурлуг чүүлдерни уран чүүлдүң дылы-биле чонга чедирери чогаалчыларның чугула сорулгазы болуп артар ужурлуг. Үптээшкин, наркомания, арага-дары, кем-херек үүлгедиглери дээн ышкаш амыдыралдың хөлегелиг талалары, ооң социал чылдагааннары, үнүп кээп турар лестерни улуг дүвүрээзинни болдуруп турары чажыт эвес болгай. Ынчангаш уругларга бо бижээн шии база өөредиглиг, кижизидикчи утка-шынарлыг. М. Көжелдейниң «Үш эртемниг оол» деп шиизин май айның ортан үезинден эгелеп Даг-Алтайның ажыл-ишчилеринге тыва артистер бараалгадыр. Ынчан ону орус болгаш тыва дылдарга ойнаар.

Театр коллективиниң шии азы концерт болур дей бергенде, ону баш удур суртаалдаар ажыл талазы-биле кошкаан бо шии база көргүскен. Шииниң үнериниң бир хонук бурунгаар солуннарга чарлаан дээрден башка, найысылалдың кудумчуларынга чарлалдар чок болган. Ынчангаш чаа шииниң баштайгы көрүлдезинге улуг кижилер эвээш келген. Мооң мурнунда Сибирьниң национал театрлар фестивалының болгаш амгы үеде бисте аалдап чоруп турар Красноярскиниң оперетта театрының чарлалдары хоорайның көскү черлеринге дыргын турардыр. Ол черлер шии, көрүлде бүрүзүнүң программазын парладып алган болур. Бо ажыл бисте база чорувайн турар. «Үш эртемниг оол» деп шииниң программазы база чок, ынчангаш кайы артистиң кандыг роль ойнап турары билдинмес. Моон соңгаар хөгжүм-шии театрының администрациязы көрүкчүлер эвээш келген деп чылдагааннап турбайн, чаа шии азы концертти чонга таныштырып, суртаалдап, кандыг-бир өске-даа хемчеглерни алыры чугула сорулга болуп артпышаан.

Сарыг-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТАРДА: «Үш эртемниг оол» деп шииден көргүзүглер үези.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруктары.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПИОНЕРЛЕРИНИҢ ЧЫЫЖЫ

Эрткен субботада СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга В. И. Ленин аттыг пионер организациязының Тыва область конференциязының ажылынга киржири-биле кызыл галстуктуглар чыглып келген. Аңгы-аңгы районнардан пионер организацияларындан шилиттинген 110 ажыг төлээлер олуттарын ээлептерге, БАЛКЭ обкомунуң бирги секретары Семен Кашпык-оол конференцияны ажыттынган деп чарлаан. Барабанчыларның хөглүг марыжының адаа-биле областың В. И. Ленин аттыг пионер организациязының кызыл тугун пионерлер киирип келген.

«Эде тургустунуушкун үезинде пионерлерниң область организацияларының сорулгаларының болгаш Уставының төлевилелиниң дугайында» илеткелди БАЛКЭ обкомунуң секретары Вячеслав Яндай-оол кылган. Ол бодунуң илеткелинге пионер организацияларының кылып чоруткан ажылдарын, ажылда четпестерни тодаргай чижектерге айтып, ажыл-чорудулганы канчаар эде тургузарын, моон соңгаарғы сорулгаларны айыткан. Илеткел талазы-биле саналды бир-ле дугаарында Бай-Тайгада Олег Кошевой аттыг пионер дружина чөвүлелиниң даргазы Анжаана Салчак берген. Эрзинде Бай-Даг школазының пионерлериниң дружина чөвүлелиниң даргазы Лида Ынаалай болгаш он ажыг пионерлер саналдааннар.

Санал берген пионерлер комсомолчуларның пионер ажылын удуртур талазы-биле кошкаан, пионер вожатыйларының доктаамал солчуп турарын, «Артек», «Орленок», «Океан» пионер лагерьлеринче дыштаныр путевкаларны БАЛКЭ райкомнарының холга ап, пионер дружиналарының чөвүлелериниң ажылын холгаарлап келгенин, Тывага бүгү-эвилел чергелиг лагерьни дарый ажыдарын, улус депутаттарынга пионер организацияларындан депутатты депшиттээнин, эде тургустунуушкунуң негелдезин ёзугаар тускай национал пионерлер хептиг болурун, чаа ёзу-биле ажылдаарын, пионерлерниң чаа Устав төлевилелин деткип турарын, моон соңгаар канчаар ажылдаарын саналдарынга илереткеннер.

Областың пионер организациязының чөвүлелиниң даргазынга альтернатива ёзугаар үш кижини пионерлер депшидип үндүрген. Бадылаашкының түңнелинде, областың В. И. Ленин аттыг пионер организациязының чөвүлелиниң даргазынга Тес-Хем районунуң Чыргаланды школазының улуг пионер вожатыйы болуп ажылдап турган Амур Увангур соңгуткан. Ол чөвүлелдиң бюро кежигүнүнге болгаш «Сылдысчыгаш» солуннуң редакторунга Александр Шоюн бадылаттырган. Ол хүн пионержи оюн-тоглаа-биле областың пионер организациязының конференциязы ажылын дооскан.

Республиканың бүгү пионерлериниң шилиттинген төлээлериниң ол чыыжынга СЭКП обкомунуң идеология килдизиниң эргелекчизиниң бирги оралакчызы П. Дамба-Хуурак, Тыва АССР-ниң улус өөредилге министриниң оралакчызы Ф. Морозов, улус өөредилгезиниң, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы М. Ооржак олардан аңгыда чалаткан министрлер, СЭКП обкомунуң харыысалгалыг ажылдакчыларының келбээнин ук конференцияга дыңнаткан. Ол ышкаш БАЛКЭ обкому хоорайда хоочун комсомол ажылдакчылары болгаш хүндүлүг пионерлерни чалаваанын хомуданчыг болган. Ылангыя Тываның пионериязының хүндүлүг кежигүннери Тамара Норбу, Хертек Тока, Анчымаа, Байкара Долчанмаа, Дандар-оол Ооржак, Шаңгыр Куулар оларны чалаваан, олар шупту Моолдуң пионер организациязының база хүндүлүг кежигүннери болгай. Ол ышкаш Ровноның пионер организациязының хүндүлүг кежигүннери чогаалчы Александр Даржай, эки турачы, партия, совет ажылының хоочуну Тимофей Пичен-оол олар база чалатпаан. Бо хүндүлүг пионерлерниң аттары илеткелге безин кирбээн. Пионерлерге таарыштыр ном, аъш-чем садыглаашкынын база организаставаан. Пионерлер — бистиң келир үевис. Ынчангаш оларның кижизидилгезинче кичээнгейни күштелдирери, ажыл-чорудулгазынга бүгү тала-биле дузалажыры, эде тургустунуушкунга пионерлерни чанчыктырары партия, комсомол, профэвилел, Советтер органнарының чугула сорулгазы болур ужурлуг.

Өлбес САРКУЛОВ.

Чарлалдар бюрозу

Чалааның үлетпүр комбинады 1990-1991 чылдарда чондан бала албан черлеринден, организациялардан дараазында эт-херекселдерге чагыгларны хүлээп алгаш садып турар:

Өг — өртээ 4300 рубль.

Өг ыяжының — өртээ 358 рубль.

Өг иштиниң эт-херекселдериниң — өртээ 260 рубль 14 көпеек. Ооң иштинде: национал тыва аптара—2, өртээ 96 рубль, улуг аптара — 1, өртээ 42 рубль 64 көпеек, үлгүүрге—өртээ 64 рубль, бичии стол—өртээ 9 рубль 30 көпеек, 4 бичии сандай, бирээзиниң өртээ 4 рубль 05 көпеек.

Чагыгларны 1990 чылдың май 1-ге чедир хүлээп алыр.

Адрези: 668110. Чадаана хоорай. Промышленная кудумчузу, 1. телефону 1-12.

• • •

1990 чылда институтка кирерин күзээннер-биле Чөөн Сибирьниң Күрүнениң культура институдунуң башкыларының беседа кылырын Тыва АССР-ниң Культура министерствозу организастаар. Ол беседа май 11-12-де Кызылдың уран чүүл училищезинге эртенгиниң 10 шакта болур.

• • •

Ленинградтың Күрүнениң театр, хөгжүм болгаш кинематография институдунга Красноярскиниң шии болгаш кино артизи мергежилдиң талазы-биле Күрүне институдунга кирерин күзээннерниң чылдазын Тыва АССР-ниң Культура министерствозу үргүлчүлеп турар. Ук чылданы үндезин национал аныяктарының иштинден шилип алыры-биле чорудуп турар.

Ийиги шилип алыышкын бо чылдың апрель 26-27-де Кызылдың уран чүүл училищезинге эртенгиниң 10 шактан эгелеп болур. 1-ги эалчегни эрткеннерни болгаш кирерин күзээннерни 2-ги эалчегниң шилип алыышкынынче чалап турар.

• • •

Контроль-ревизия килдизинге ажылдаар ревизор-бухгалтерни Тыва АССР-ниң Культура министерствозу чалап турар.

Тайылбыр алыр адрес: Советтер бажыңы, Культура министерствозу, кадрлар килдизи, телефону 3-23-87.

ДИСТАНЦИЯ БЕРГЕ-ДАА БОЛЗА...

Эрткен дыштаныр хүннерде найысылал Кызылдан ырак эвесте Хербис даанга маргылдаа көрүп чораан кижилер чанып келгеш: «Кижи бажы кизирт, машина бажы хозурт — маргылдаа бүрүзү ындыг хөй көрүкчүлүг эртип турар болза, магалыг-даа, солун-даа-дыр ийин» деп ажыктыг дыштанып алганынга амыраан сеткилин кожааларынга хөөреп-даа турган чадавастар. Мен база ол маргылдааны көргеш, ындыг сеткилдиг чанып келген мен.

Республика чергелиг ындыг маргылдаа эрттирер дээш ооң организакчыларының — Кызылдың автоорук техникумунуң коллективиниң кызымак ажылдаанын старттан эгелээш, дистанция дургаар коридорлай хап чоруй баргылаан аңгы-аңгы өңнерлиг улуг-биче туктар кижи бүрүзүнүң кичээнгейин чайгаар-ла хаара туда бээр. Оларның бир эки белеткээн чери — спортчуларның мотоциклдерлиг маңнадып эртер дистанциязы. Ооң узуну 1 километр 800 метр. Аңаа бир бөлүк-ле он бир дескиниг кылыр. Дистанцияның оруу берге, нарын: оңгул-чиңгил, доозун-довурактыг, эттеп-эттеп ээр черлерлиг. Оон довураан базырып, суг чаштырып каарга-даа хоржок — чамдык-чамдык черлерниң довураа кылын болгаш дораан-на «дешти» бээр. Соонда кижи мурнунда спортчузун көрбес: доозун кежегелей туруптар.

Команда болгаш хуу-да бирги чер дээш мотоавтокросска республика маргылдаазын хөй кижи көрген деп үстүнде бижидим. Шынап-ла ындыг болган: кижи-даа хөй, машина-балгат-даа эндерик. Ол хөй кижи аразынга душ болуп таваржы берген кижим — Тыва АССР-ниң юстиция министри Ю. П. Слободчиков болган.

— Мотокросс көөрүнге хөлчок-ла ынак-тыр силер аа — деп, ооң айтыдым.

— Мен спорттуң чүгле техниктиг эвес, а өске хевирлерин көөрүнге база ынак кижи мен. Ылангыя парашют спортунга кончуг хандыкшылдыг турдум. Аңаа аныяк чылдарымның барык 10 хире чылын бараалгаттым. Оон ыңай спорттуң өске-даа хевирлеринге — хол бөмбүү хап, бут бөмбүү теп, баскетболдап база ойнап чордум. Ам ажылым аайы-биле үргүлчү ойнаар арга тыппас, барык-ла хостуг үе чок апарган — деп, Юрий Петрович чугаалады.

— Чамдык маргылдааларны хоорай чоогунче чоокшулатса, кандыг чүвел, аан бо? — деп, кыжыкы үеде «Тайга» станциязынга барык-ла көрүкчүлер чок эрткилээн хаак маргылдааларын сактып келгеш, ооң айтырдым.

— Көрүңер даап, улуг-биче кижилерниң хөйүн, ылаңгыя аныяктар мында эндерик-дир. Ол кончуг экидир. Хоорай иштинге аңаа-ла кылаштажып турбайн, мындыг маргылдаалар көрүп ап турар болза, оларга дыка ажыктыг-дыр ийин. Ынчан олар спорттуң бир-ле хевиринге чайгаар-ла хандыкшый бээр болгай. «Тайга» станциязы ырак, кыжын ынаар чедер-ле кижи чедер. Хаак-даа маргылдаазын бээрлетсе эки-дир ийин. Корум-чурум үрээр чорук база эвээжээр аан — деп, юридиктиг билиглерни пропагандалаар ажылды удуртуп турар кижи болгаш Юрий Петрович аңаа бодунуң шынна сеткилин илеретти.

Бо маргылдааны организастааны черле эки болган. Командалар, тус-тус киржикчилер мооң мурнунда чылдарга дениээрге хөй келген.

СПОРТ

Олар республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан — Турандан, Ак-Довурактан, Абакандан, Шагаан-Арыгдан, Сарыг-Септен, Бай-Хаактан, Кызылдың автоорук техникумундан; № 4 КПТУ-дан, Кызылдың автошколазындан командалар киришкен. Кызылдың автоорук техникумундан, Ак-Довурактан ийи-ийи команда ол коллективтерниң спортчу адын камгалаан.

Баштайгы хүн мотокросс болган. Аңаа элээди оолдар, эр кижилер — шупту 56 спортчу маргышкан. Мындыг хевирниң маргылдаазының чуруму ындыг: ону мотоциклдерниң цилиндриниң объемун (125, 250, 350, 500, 650 куб.см дээн ышкаш) барымдаалаар. Тиилекчилерниң аттары бо-дур: Андрей Куликов (Шагаан-Арыг), Владимир Шамшутдинов (Абакан), Геннадий Геськин (Абакан), Сергей Яковлев (Абакан). А 650 куб. см. объемнуг коляскалыг мотоциклге Александр Толстихин биле Анатолий Шамов (Абакан) бирги черни алган.

Ийи дугаар хүнде автокросс болган. Ону автомашиналарның үш хевиринге эрттирген. Бирги бөлүк — «Жигули», «Москвич». Маңаа Сергей Шербачевич (Абакан) бирги, Иван Занин (автоорук техникуму) ийиги черни ээлээн. «Волга» башкарыкчыларының аразынга Геннадий Леонов (Абакан) тиилээн. ГАЗ-53 биле ЗИЛ-130 маркалыг автомобильдер башкарган спортчулардан Сергей Баканов (Кызылдың пассажирлер АТБ-зи) кымга-даа аштырбаан.

Мотокросска команда аайы-биле түңнелди үндүрген, абаканчылар аңаа тиилээн. Оларның көргүзүглери автокросска база эки болган.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

ЧУРУКТА: маргылдаа үези.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТВ

АПРЕЛЬ 11

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Парус адаанга өлүм». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 9.40 «Чоко биле Боконуң ужуралдары». Мультфильм. 1-ги кезээ. (Болгария). 10.05 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Москва). 10.55 «Аян-чорукчулар клуву». 11.55 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Афганистанның аялгалары». 12.30 «Үе». 13.00—14.25 А. Зурабов —«Лика». Телешии. 15.45 Музыка эртиинези. Л. Бетховен. Тоску симфония. 16.55 Барымдаалыг фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 17.25 Поэзия минуталары. 17.30 Уруглар шагы. 18.30 «Үе». 19.00 «Ленинни номчуп тур бис». Политиктиг чагыг. 19.30 Чалыы назын танцылап, ырлап тур. 19.45 «Кыс бөрүнүң ыызы». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 Чугула интервью. 21.45 «Кыс бөрүнүң ыызы». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 22.55 Барымдаалыг фильм. 23.45—00.10 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бойдус эртеми. 3 класс. Арга-арыг чурттакчыларының оюн көргүзүү. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Нийти биология. 10 класс. Экологтуг системалар. 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 «Дагларже аян-чорук». Телефильм. 12.35 Чех филармонияның симфониктиг оркестриниң концерти. 13.05 «Баштайгы өөрүшкүлер». Уран-чечен телефильм. 5-ки сериязы. 14.10—14.55 Бадминтон. Европа чемпионады.

КЫЗЫЛДАН

18.00 «Спортлото» рекламазы. 18.20 Медээлер. 18.25 «Тыва черде». Программада: Улус депутаттарынга кандидаттарның соңгулда мурнундагы платформалары. Медээлер. 19.00 Тележурнал «Экономика болгаш бис». «Чыл болганда, азы бүтпейн барган база бир аренда коллективиниң төөгүзү». Тыва АССР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң нарын айтырыгларының талазы-биле эртем-практиктиг чөвүлел хуралдан отчет. «Бажың тудуп алыры кайы хире өртектиг?»

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар чаштар!». 20.15 «Парнасче чада». 20.25 Коллаж. 20.30—01.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чапсарлада — кино тоолчулары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 «Кирерин чөпшээрээр». «Ада-иелериниң уруглары». 18.30 «Үе». 19.00 Хөгжүмнүг телеабонемент «Импровизация». 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удунар чаштар!».

КИНО

АПРЕЛЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кэрролл стритте бажың» (АКШ) 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шактарда.

Видеозал: «Мегелеткен кижи» 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: № 161 кино-чыындыы 9.30. Киноклуб 10.50. **«Ёзулуг кижи дугайында тоожу»** 12.30. Киноклуб 14.40. **«Мээң ынак Раджам»** 17.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Мege даңгырак»** 14.00, 16.40. **«Бачыттыг доллар»** 12.00, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Хоютку»** 14.30. **«Ак сөөк»** 17.00, 19.10 шактарда.

Кызылчыларның кичээнгейинге

Кызылдың пиво заводунда 0,5 литр хемчээлдиг шилдерниң чок болуп турары-биле холбаштыр, бүдүрүп турар продукцияларны долу хемчээлдии-биле бүдүрүп, чоннуң негелдезин соок суксуннар-биле хандырып шыдавайн турар.

0,5 литр хемчээлдиг шил саваларны дараазында шил хүлээп алыр пункуларга дужаарын аъш-чем садыы дилеп тур:

Магазиннерниң адрестери	Ажылдаар шактары	Чапсарлаар шактары
№ 2 магазин Титов 60	11-19	14-15
№ 13 магазин Дружба 21	11-20	14-15
№ 9 магазин Октябрьская 19	8-17	14-15
Алгы заводу Семирацкая 77	10-18	14-15
№ 40 магазин Кочетов 94	11-19	14-15
№ 42 магазин Правобережная 4	11-19	14-15
№ 34 магазин Пушкин 2	11-19	15-16
№ 46 магазин Калинин 31	11-19	14-15
№ 56 магазин Карбышев	11-19	14-15
Надомник Декабристов 13	10-19	14-15

Тайылбыр: № 13 магазин Дружба 21, № 40 магазин Кочетов 94 пятница, суббота хүннеринде дыштаныр. Алгы заводунда магазин суббота, воскресенье хүннеринде дыштаныр, арткан магазиннер воскресенье, понедельник хүннеринде дыштаныр

Аъш-чем магазиннери

Магазиннерниң адрестери	Ажылдаар шактары	Чапсарлаар шактары
№ 14 магазин Северная 19	11-19	15-16
№ 2 магазин Титов 60	8-20	14-15
№ 13 магазин Дружба 21	8-20	14-15
№ 15 магазин Каа-Хем 52	8-20	14-15
№ 19 магазин Ровенская 8	9-20	14-15
№ 20 магазин Ленин 20	8-20	14-15
№ 22 магазин Кирпичная	8-20	14-15
№ 26 магазин базаар девискээринде	8-20	14-15
№ 29 магазин Шевченко 113	9-20	14-15
№ 35 магазин Салчак Тока 42	9-20	14-15
№ 38 магазин Кечил-оол 69	9-20	14-15
№ 40 магазин Кочетов 94	8-20	14-15
№ 42 магазин Правобережная 4	9-20	14-15
№ 43 магазин Беспалов 17	9-20	14-15
№ 41 магазин Паротурбинная 17	9-20	14-15
№ 44 магазин Гранитная 4	9-20	14-15
№ 46 магазин Калинин 31	11-20	15-16
№ 56 магазин Маяковская 27	9-20	14-15

Тайылбыр: № 19 магазин Ровенская 8 воскресеньеде 9-15 шакка чедир ажылдаар, арткан магазиннер воскресеньеде дыштаныр.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының Кызылда көжүп чоруур механизированнай колоннаазынга дараазында мергежилдерниң ажылчыннары негеттинип турар: дашчылар, тудугжу-монтажниктер, бетонщик-чазаныкчылар, электриктер, газоэлектроканнакчылар, таңныылдар, прорабтар, мастерлер.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадып ап болур: **Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 34-2, телефон №№ 3-27-88, 3-23-14.**

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34: ◆ оралакчылары — 3-33-91: 3-34-17: ◆ приемная — 3-34-26: ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92: ◆ оралакчылары — 3-45-93 Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82 3-36-25 идеология — 3-34-57: ◆ совет тургузуг — 3-34-98, 3-41-23 ◆ үлетпүр — 3-34-49 3-36-73 ◆ агроүлетпүр — 3-41-16: ◆ культура — 3-39-15: ◆ информация — 3-37-11: ◆ чагаа килдизи — 3-39-03 3-34-39 ◆ очулга — 3-34-93: корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41 ◆ солун келбейн барганза — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга амазы
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажыңы № 1.

Чагыг № 400. ТС — 00283.